

ŽIVKO AVRAMOVSKI

PRILOG PITANJU ISTORIJE ALBANIJE U PERIODU IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

U v o d

Albanija je zauzimala važno mesto u spoljnoj politici Kraljevine Jugoslavije, naročito s obzirom na italijanske planove o prodiranju na Balkansko poluostrvo podčinjavanjem Albanije. Da bi se moglo uspešno analizirati jugoslovensko-albanski odnosi u periodu o kome je reč potrebno je upoznati osnovne momente tadašnje albanske istorije.

O istoriji Albanije u periodu između dva svetska rata nije dosad u jugoslovenskoj historiografiji napisan nijedan istraživački rad. Pristupajući pisanju ovog rada, autor nije imao ambiciju da isčrpan pregled svih istorijskih tokova i zbivanja, niti izluzija da je u stanju da to učini sa raspoloživom literaturom i izvorima. Zato će biti zadovoljan ako prezentirani rad posluži za upoznavanje čitalaca s osnovnim momentima u vezi s položajem Albanije i podstakne dalja istraživanja i produbljivanje pojedinih pitanja.

Pored citirane literature, autor se za pisanje ovog rada koristio i neobjavljenom arhivskom građom iz Diplomatskog arhiva Državnog sekretarijata za inostane poslove u Beogradu (fond Jugoslovenskog poslanstva u Londonu i fond Konzularno-privrednog odeljenja), iz arhive Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (Popisnik 17) i Političkog arhiva Ministarstva inostranih poslova Savezne Republike Nemačke u Bonu (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn).

Od početka istočne krize oko Albanije su se vodile oštre borbe između Austro-Ugarske, Italije, Srbije i Grčke. Stvaranje nezavisne albanske kneževine nije značilo i prestanak ove borbe. Naprotiv, za vreme prvog svetskog rata

*) Za pisanje uvoda korišćena je sledeća literatura: Balkanikus (Stojan Protić), *Albanski problem i Srbija i Austro-Ugarska*, Beograd 1913; *Dictionnaire diplomatique*, I.; Djordjević Vladan, *Arnauti i velike sile*, Beograd 1913; Godar Justin, *L'Albanie en 1921*, Paris 1922.; Gopčević Spiridion, *Das Fürstentum Albanien*, Berlin 1914.; *Историческа енциклопедия*, Tom I, Moskva 1956.; Jugović, *Italijanska politika u Albaniji*, *Novi Život*, Beograd 1921, knj. II.; B. Krizman i B. Hrabak, *Zapisnici sa sednice delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919—1920*, Beograd 1960.; Monath Herbert, *Die politisch volkerrechtliche Entwicklung Albanien's 1913—1939*, *Zeitschrift für Völkerrecht*, Berlin 1940, Bd. XXIV, H. 3.; Renouvin Pierre *Histoire des relations internationales, Tome VI, Le XIX Siecle, II, de 1871 a 1914*, Paris 1955.; Renouvin Pierre, *Les Crisis du XX Siecle, I, de 1914 à 1929*, Paris 1957.; И. Г. Сенкевич, *Освободительное движение албанского народа в 1905—1912 гг.*, Moskva 1959.; Wendel Hermann, *Südosteuropäische Fragen*, Berlin 1918.

pretenzije na delove albanske teritorije ponovo su postale vrlo aktuelne. Stav velikih zaraćenih sila prema albanskom pitanju bio je uslovljen nastojanjima da se pridobiju Italija i Grčka. Iz tih razloga sile Antante dale su svoju saglasnost da Grčka okupira delove južne Albanije, uključujući gradove Korču i Argirokastro, a u čl. 6 i 7 tajnog londonskog ugovora od 26.IV.1915. priznale su Italiji „pravo” na aneksiju ostrva Saseno i Valone sa zaleđem. Posle ulaska u rat Italija je nastojala da realizuje odredbe londonskog ugovora. Ona je, čak, pokazivala i veće ambicije. Italijanski general Ferero proglasio je 4. juna 1917. osnivanje ujedinjene nezavisne albanske države pod protektoratom Italije. Očigledno je bilo da je Italija nastojala da ovlada celom Albanijom. Na ovaj italijanski potez Francuska je odgovorila proglašenjem Korčanske republike, koja je trajala tri meseca.

Posle kapitalacije Bugarske i povlačenja asutrougarske vojske iz Albanije, pred kraj 1918. godine, u Albaniju su, pored italijanskih i francuskih trupa, ušle i jedinice srpske vojske. Srpska vojska je tada ušla u severnu Albaniju i okupirala teritoriju duž reke Drima. Francuska je zadržala delove južne Albanije. Saveznici su odlučili da ova trojna okupacija Albanije ostane dok se na konferenciji mira ne reši sudbina Albanije.

Italija je na više načina pokušavala da očuva stečene pozicije u Albaniji. Ona je odmah posle završetka rata organizovala sazivanje „Albanskog kongresa” u Draču, kome je prisustvovalo 48 delegata. Tada, 25.XII.1918, obrazovana je takozvana dračka vlada na čelu sa Turhan-pašom. Ova vlada, sastavljena od italofila, odmah je pokazala spremnost da izvrši italijanska očekivanja. Ona je pozvala italijanske stručnjake da organizuju unutrašnji politički i vojni aparat. Time je trebalo da Italija legalnim putem obezbedi svoje ciljeve koje je istakla proglašenjem protektorata 1917. godine.

Istovremeno s ovim merama italijanska vlada je pokušavala sve da na Konferenciji mira u Parizu obezbedi primenu tajnog londonskog ugovora od 1915. godine. U prilog italijanskoj tezi radila je i delegacija koju je na konferenciju uputila dračka vlada. Delegacija je bila saglasna sa „naročitim stratezijskim interesima” Italije u Valoni i bila spremna da na albanski presto primi princa iz savojske dinastije, što bi praktično značilo uvođenje italijanskog protektorata.

Kao protivnici učvršćenja italijanskih pozicija u Albaniji sada su se javile Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Grčka. Italija je posle završetka rata imala velike unutrašnje teškoće usled porasta revolucionarnog pokreta. Zbog toga nije bila u stanju da se suprotstavlja udruženom jugoslovenskom i grčkom otporu niti da šalje pojačanja svojim trupama u Albaniji. Zato je nastojala da pridobije Grčku za svoje planove. Ovo joj je i uspelo i 29. jula 1919. potpisan je tajni sporazum Titoni-Venizelos. Prema ovom sporazumu italijanska vlada se obavezala da podržava grčke pretenzije na južnu Albaniju i Trakiju, a grčka vlada je za uzvrat obećala da prizna italijanski suverenitet nad Valonom i italijanski mandat nad ostalim delom Albanije. Sredinom januara 1920. Lojd Džordž, Klemanso i Niti složili su se da Italija dobije celu Istru i Rijeku a da zauzvrat Jugoslavija dobije severnu Albaniju, dok bi ostali deo bio podeljen prema odredbama sporazuma Titoni-Venizelos. Ova odluka, međutim, nije mogla da bude sprovedena zahvaljujući energičnim prigovorima

albanskih predstavnika i otporu američkog predsednika Vilsona, koji se nije složio s deobom Albanije.

Dok su se na Konferenciji mira u Parizu vodile diskusije o sudbini Albanije, ona je i dalje bila okupirana od strane italijanske vojske. To je izazivalo ogorčenje albanskog naroda. Već krajem 1918. godine počeo je pokret za isterivanje Italijana iz Albanije. On se u toku 1919. sve više širi i organizuje. Porast oslobodilačkog pokreta omogućio je sazivanje nacionalnog kongresa u Ljušnji 28. januara 1920. godine. Kongres je jednodušno odlučio da se bori protiv strane dominacije, a za konačno oslobođenje zemlje i uspostavljanje suverenih prava. On je uputio energičan protest Mirovnoj konferenciji i italijanskoj Skupštini, u kome se suprotstavio planovima o deobi Albanije između Jugoslavije, Italije i Grčke i odbio prihvatanje bilo kakvog protektorata ili mandata. Kongres u Ljušnji je doneo odluku o oduzimanju svih ovlašćenja dračkoj vladi Turhan-paše i formirao novu vladu na čelu sa Sulejmanom Delvinom. Za prestonicu zemlje je izabrana Tirana. Na kongresu su vođene diskusije i o budućem obliku državne uprave. Pošto je većina delegata bila iz redova begova-feudalnih posednika, republikanske ideje, koje su se pojavile, nisu mogle da odnesu prevagu pa je odlučeno da se izabere regentstvo od četiri člana (jedan musliman-bektaš, jedan musliman-sunit, jedan katolik i jedan pravoslavan), koje bi postojalo do konačnog oslobođenja zemlje i odstranjenja stranog uticaja.

U februaru 1920. vlada se preselila u Tiranu, a u aprilu su njene snage osvojile Drač. Italija je morala da suzi svoju okupacionu zonu samo na obalski pojas, a zatim da je svede na Valonu s okolinom i Sarandu. U Valoni je stanovništvo počelo da se priprema za ustanak. U aprilu 1920. formiran je Komitet nacionalne odbrane, koji je pripremao ustanak za proterivanje italijanske vojske. Početkom juna Komitet je predao ultimatum italijanskoj vojsci u Valoni i tražio njeno povlačenje u roku od 24 časa. Posle odbacivanja ovog ultimatumu počela je borba za proterivanje Italijana. Italijanska vlada nije bila u stanju da pošalje pojačanja svojim trupama u Valoni, jer su se tome suprotstavljali italijanski radnici, preteći generalnim štrajkom. Zato je bila prinuđena da traži sporazum s Albanijom. Tiranska vlada je pristala na pregovore i 2. avgusta 1920. potpisan je tajni tiranski sporazum, kojim se Italija obavezala da povuče sve svoje trupe iz valonske luke, a tiranska vlada je priznala Italiji pravo da zadrži suverenitet nad ostrvom Sasenom. Na osnovu ovog sporazuma početkom septembra napustio je albansku teritoriju poslednji italijanski vojnik. U italijanskom posedu je ostalo ostrvo Saseno, koje je Italija pretvorila u pomorsku bazu i tako obezbedila kontrolu nad Otrantskim kanalom.

Ubrzo posle proterivanja italijanskih trupa Albanija je dobila i faktično priznanje svoje nezavisnosti. Ona je 17. decembra 1920. godine primljena u članstvo Društva naroda. Ovome su se suprotstavljale Jugoslavija i Grčka, koje su istupale s tezom da Albanija nije određena politička bitnost. Njih je podržala Francuska, ali Engleska je bila za prijem i ovi protesti su ostali bez efekta.

Istovremeno s borbama protiv Italijana vođena je na severu Albanije i borba protiv miriditiskih separatista i jugoslovenskih trupa. Krajem 1921. godine sva teritorija Albanije bila je oslobođena od stranih trupa. Tada je

konačno rešeno i pitanje albanske nezavisnosti. Konferencija ambasadora velikih sila pobednica (Francuske, Engleske i Italije i Japana) donela je 9. novembra 1921. odluku o priznanju albanske nezavisnosti. Ovom odlukom je, međutim, istovremeno priznat Italiji „specijalan interes“ za održanje albanske nezavisnosti, što joj je davalo mogućnosti da se meša u albanske unutrašnje poslove.

Društveno-ekonomske prilike u Albaniji posle prvog svetskog rata

Albanija se posle prvog svetskog rata našla pred velikim privrednim teškoćama. Vrlo zaostala u svim privrednim granama, ona nije imala nikakvu bazu za iole ozbiljniji samostalan privredni razvitak.

Osnovna privredna grana bila je poljoprivreda. Statistika o poljoprivrednoj proizvodnji za ovaj period ne postoji, ali prema proceni Albanske narodne banke za 1928. godinu, skoro 90% ukupnog nacionalnog dohotka davala je poljoprivreda¹). Iako čisto poljoprivredna zemlja, Albanija je imala veoma mali procenat kultivisanog zemljišta u odnosu na celokupnu državnu teritoriju. Sredinom dvadesetih godina ono je cenjeno na oko 7—9% državne teritorije²). Pri tome u severnoj Albaniji bila je zasejana samo desetina plodnog zemljišta pogodnog za obrađivanje. Naročito mali deo površine obrađivan je u kosovskoj (1,53%), skadarskoj (2,03%) i debarskoj prefekturi (3,53%). U srednjoj i južnoj Albaniji korišćeno je oko 20% zemljišta pogodnog za obrađivanje³).

Obradive površine bile su ograničene na plodna zemljišta u primorskoj ravnici, podbrđa srednje i severne Albanije, zaleđe Korče i Delvine, i na doline nekih reka. Iako su rečne doline prirodno pogodne za poljoprivrednu proizvodnju, one su najvećim delom bile neupotrebljive zbog neregulisanih tokova reka, koje su ih stalno plavile. Sličan je slučaj s dobrim delom primorske ravnice, naročito u južnoj Albaniji. Oko 300—400 hiljada hektara ove ravnice bilo je močvarno i nekorisno pa je trebalo raditi na njihovom isušivanju. Tu je naročito bila značajna Muzekija (Myzeqeja), ravnica između reka Škumbe

¹) Prema ovoj proceni, od ukupno 101,750.000 zl. franaka dohotka 60 miliona je otpadalo na ratarske i povrtarske proizvode, a 30 miliona na stočarske (Gross. Dr. Herman, *Wirtschaftsstruktur und Wirtschaftsbeziehungen Albaniens, Weltwirtschaftliches Archiv*, Bd 38, H. 2, Kiel, Oktober 1933, 510).

²) *Poljoprivredni glasnik*, Beograd 1927, god. VII, Br. 12, 3. Prema izveštaju jugoslovenskog poslanika u Tirani, od celokupne albanske teritorije 23—28% je bilo povoljno za obrađivanje, ali se obrađivalo samo 7%. (Diplomatski arhiv Državnog sekretarijata za inostrane poslove (Dalje: DASIP), Konsularno-privredno odeljenje (Dalje: KPO), 1934, f XVIII, Arb. 232, Privredni izveštaji iz Albanije, opšti, sv. II. Izveštaj Djonovića Pov br. 706 od 22. V. 1934, KP br. pov. 6106 od 29. V. 1934.

Narodno blagostanje, Beograd 1939, br. 41, 649, donosi da je pod obrađenim površinama 8% teritorije. Za taj period P i o B o n d i o l i, *Albania, quinta sponda d'Italia*, Roma 1939, 145, navodi podatak da je obrađenih površina bilo 12%. Isti procenat donosi i V l a d i m i r S a i č i ć u radu *Albanija danas*, Podgorica 1939, 41. Zavod za unapređenje spoljne trgovine u publikaciji *Albanija*, Beograd 1931, 3, daje podatak da je bilo 29,5% obrađene površine, što je očigledno preterano.

³) *La situation economique de l'Albanie actuelle*, u A. Baldacci, *Studi speciali albanesi*, II, Roma 1933, 95 i 99,

i Vojuše, a zatim ravnice na ušću Drima i Bojane. Močvarno zemljište uslovljavalo je i masovnu pojavu malarije, što je takođe umanjivalo produktivnu sposobnost stanovništva.⁴⁾

Albanija je bila zemlja s najjačim ostacima feudalizma u Evropi. Veliki deo obradive zemlje u ravničarskim predelima pripadao je veleposednicima — feudalcima. Najveći feudalni posedi nalazili su se oko Tirane, Elbasana, Berata, Korče, Đinokastru i Valone. Kao vlasnici javljali su se država, crkva i bogate begovske porodice. Uoči prvog svetskog rata, a pošto u međuvremenu nisu vršene nikakve izmene, i posle rata, posedi države cenjeni su na 150 hiljada hektara. Od privatnih posednika-begova isticali su se familija Vlora, koja je posedovala 60 hiljada hektara u okolini Valone, isto toliko familija Vrioni u Muzekiji i okolini i familija Toptani sa 50 hiljada hektara u zoni Drač-Tirana⁵⁾.

Ovi posedi bili su organizovani na preživlom sistemu čitluka. Čitluci su uzimani u zakup od strane preduzimača koji su ih dalje delili na obradu siromašnim seljacima i bezemljašima. Zemljoposjednik je dobijao trećinu prinosa, a ostale dve trećine preduzimači i seljaci u raznim odnosima, što je zavisilo od randmana zemljišta i vrste useva⁶⁾. Ovakva organizacija proizvodnje značila je usitnjavanje poseda, tako da je obrada bila prepuštena siromašnim eksploatisanim seljacima koji nisu raspolagali ni minimumom sredstava za organizovanje iole napredne poljoprivredne proizvodnje, a sem toga bili su na vrlo niskom stupnju prosvetćenosti⁷⁾. Zbog toga je poljoprivredna proizvodnja bila vrlo zaostala, s niskim prinosima i velikom podložnošću vremenskim nepogodama⁸⁾. Proizvodnja žitarica, u prvom redu kukuruza, bila je dovoljna za prehranu stanovništva samo kada je žetva bila dobra, dok je u slabijim godinama Albanija bila upućena na uvoz. Pored žitarica, duvan je spadao u važnije kulture i gajio se naročito u okolini Skadra, Elbasana i Delvine. Mada su prirodni uslovi bili povoljni za proizvodnju kvalitetnog davana, on je bio osrednjeg kvaliteta i malo pogodan za izvoz, te je najveći deo trošen u zemlji. Značajna za izvoz bila je maslina, koja se gajila u južnoj Albaniji. Ali nega maslinjaka je bila vrlo slaba, a proizvodnja ulja primitivna i neracionalna. Zato se najveći deo plodova izvezio u Italiju, gde je prerađivan. I pored povoljnih klimatskih uslova, proizvodnja južnog voća nije bila razvijena. Kao izvozni artikal, pored maslina, pojavljivao se jedino limun⁹⁾.

Značajnu ulogu u privrednom životu Albanije imalo je stočarstvo. Međutim, i ono je bilo vrlo ekstenzivno¹⁰⁾. I pored zaostalosti stočarstva,

⁴⁾ Busch-Zantner, *Albanien, Neues Land im Imperium*, Leipzig 1939, 175 c.

⁵⁾ Almagia Roberto, *L'Albania*, Roma 1930, 197, U ove površine svakako treba uračunati i pašnjake i šume, jer toliko obrađenog zemljišta u ovim oblastima nije bilo (Ž.A.)

⁶⁾ Kao prim. 3, 94.

⁷⁾ O položaju albanskog seljaka-zakupca vidi *Poljoprivredni glasnik* Beograd, 1927, god. VII, br. 12, 2. i Louis Dr. Herbert, *Albanien*, Stuttgart, 1927.

⁸⁾ Prema C. Evelpidi, *Les Etats Balkanique*, Paris 1930, 192 i 194, prinos kukuruza u Albaniji iznosio je samo 8,5 m. c., a pšenice 6,8 mc po hektaru.

⁹⁾ Gross, n. n. 510—512.

¹⁰⁾ Prema Busch-Zantner, *Beitrage zur Virtschafsgeographie Albaniens u Erde und Wirtschaft*, Braunschweig, Berlin i Hamburg, 1933, VII, 11, u Albaniji je bilo još oko 4000 nomadskih porodica. Nomadsko stočarstvo je naročito bilo rasprostranjeno među aromanskim življem u južnoj Albaniji. Vidi i Louis, *Albanien*, 55.

odnosno primitivnih vrsta stoke, stočarski proizvodi su bili najznačajniji elemenat albanskog izvoza¹¹⁾.

Zbog bogatstva ribom, kako u svojim teritorijalnim vodama na Jadranskom moru tako i u rekama i jezerima, Albanija je imala velike mogućnosti za razvoj ribolova¹²⁾. Ipak ni ovo bogatstvo nije bilo iskorišćeno. Ribolovom u albanskim vodama bavili se se Grci i Italijani, dok je u Albaniji riba predstavljala luksuzan prehrambeni artikl¹³⁾.

Od celokupne albanske državne teritorije 36% je otpadalo na šumske komplekse (991.000 hektara), bogate vrlo kvalitetnom šumom. Međutim, šume se nisu mogle eksploatisati jer nisu postojali pristupni putevi niti su bili raščišćeni vlasnički odnosi. Zato je Albanija bila uvoznik građevinskog drveta, dok se u njenom izvozu drvo pojavljivalo veoma malo, i to kao drvo za gorivo ili drveni ugalj¹⁴⁾.

Albanske rezerve rude nisu bile dovoljno ispitane i utvrđene. Prva ozbiljnija istraživanja počela su tek u toku prvog svetskog rata¹⁵⁾. Poznata su bila, posle završetka rata, nalazišta bakarne rude kod Puke, Rehove blizu Korče, kod Kamenice i u Miriditi, nalazišta gvozdene rude kod Fanija u Miriditi i u dolini reke Drima, rude hroma kod Podgradeca na zapadnoj obali Ohridskog jezera, rude olova na severu Albanije i kod Komanija, naslage gipsa i cementnog laporca kod Valone, Lješa i u drugim mestima. Od najvećeg interesa za strani kapital bila su ležišta nafte u dolini reke Devoli i ližišta asfalta kod Selenice, koja su sa 78% čistog asfalta po kvalitetu na prvom mestu u svetu¹⁶⁾. Važna su bila i već poznata nalazišta lignita u oblasti Luftinija, kod Tirane, Korče i Podgradeca. Tada poznate rezerve najvažnijih ruda metala cenjene su na 20 miliona tona rude gvožđa, 5 miliona tona piritu, koji sadrži bakar, i 500 hiljada tona hromne rude. Hidraulična snaga albanskih reka, koja je cenjena na 500 hiljada konjskih snaga, nije uopšte bila iskorišćena¹⁸⁾. Isto tako, sem asfalta kod Selenice, nijedno ležište rude metala nije bilo eksploatisano.

Industrija i zanatstvo nisu podmirivali potrebe stanovništva. O industriji se ne može govoriti, jer je postojala samo u začetku. Skoro sva indu-

¹¹⁾ Na primer 1928. godine od 14,694.000 zl. franaka, koliko je iznosila ukupna vrednost izvoza, na stočarske proizvode je otpadalo 9,588.000 zl. franaka (Gross, n. n. 519)

¹²⁾ O uslovima za ribolov u albanskim vodama vidi *Le condizioni della pesca nell'Albania*, A. Baldacci, *Studi speciali albanesi*, II, Roma 1930, 545—582.

¹³⁾ Gross, n. n., 515.

¹⁴⁾ *Мировое хозяйство и мировая политика*, Moskva 1940, № 7, *Конъюнктурны бюллетен*, 12: Gross, n. n., 515.

¹⁵⁾ Vidi Ronart Stefan, *Albanien von heute*, Wien, 1933, 91.

¹⁶⁾ Almagia, n. d., 212 i Ronart, n. d., 92.

¹⁷⁾ Evelpidi, n. d., 240, Skendi Stavro, *Albania*, New York 1958 181, Baldacci, *Studi speciali albanesi*, II, 115.

Luckwald Erich von, *Albanien zwischen gestern und morgen*, München 1924, Anlage 2.

¹⁸⁾ Г. К. Свраковъ *Сѣвероансїевойто на балканскїите държави и нѣхната взаимна търговия*, Varna 1934, 35. Vidi i Calmès, *La situation économique et financière de l'Albanie*, Genève 1922, 14.

Prema proceni posle drugog svetskog rata hidraulična snaga albanskih reka i jezera iznosi 2,5 miliona KW. (Skendi, n. d., 194).

strijska roba uvožena je. Zanatstvo je bilo značajno za podmirenje potreba seoskog stanovništva, ali ni ono nije sistematski razvijano. Njegov položaj postajao je sve teži usled prodiranja strane industrijske robe¹⁹⁾.

Usled ovakvog privrednog sklopa Albanija je imala vrlo nepovoljan spoljnotrgovinski bilans. Od 1920. do 1926. godine njen pasivni spoljnotrgovinski saldo iznosio je 81,9 miliona zlatnih franaka, što je za 25,9 miliona premašivalo celokupnu vrednost izvoza za taj period²⁰⁾. Ovaj pasivni saldo još više je zaoštavao problem nedostatka domaćeg kapitala za privredni razvoj zemlje. Deficit spoljnotrgovinskog bilansa nije mogao da bude nadoknađen ni prihodima od turizma, koji je bio skoro potpuno nerazvijen zbog slabih saobraćajnih veza i malog hotelskog prostora²¹⁾.

Od značaja za albansku privredu bio je priliv novčanih sredstava koja su albanski iseljenici, u prvog redu u SAD²²⁾, upućivali svojim porodicama u zemlji. Tačan iznos ovih sredstava nije mogao biti utvrđen. Procene su se kretale od 7 do 10 miliona zlatnih franaka u 1928. godini. Iseljenici su se, posle izvesnog broja godina provedenih na radu u SAD, vraćali u zemlju. i predstavljali su za nju izvesno obogaćenje, jer su donosili kako svoje dolarske uštedevine tako i određene radne navike i obrazovanje i pozitivno uticali na razvoj privrede. Ovo se naročito osetilo u Korči i Đinokastru, odakle je bilo najviše iseljenika u SAD. Ali, među povratnicima je bilo i ljudi koji nisu pozitivno delovali na privredni razvoj Albanije. Mnogi od njih proveli su u Americi više godina kao fabrički radnici i po povratku, pošto su doneli par hiljada dolara, dobar deo je odlučio da što manje radi. Ovo im je bilo omogu-

¹⁹⁾ Gross, n.n., 516.

²⁰⁾ Odnos izvoza i uvoza u periodu od 1920. do 1926. izgledao je kako sledi (u milionima zl. franaka):

y	Godina	Uvoz	Izvoz	Deficit	Odnos izvoza prema uvozu u %
	1920.	17,5	1,5	16,0	8,6
	1921.	18,2	2,2	16,0	12,1
	1922.	12,1	3,0	9,1	24,8
	1923.	23,4	8,1 (8,2)	15,3 (15,2)	34,6
	1924.	20,5	12,4 (12,5)	8,1 (8,0)	60,5
	1925.	21,8	17,1	4,7	78,4
	1926.	24,4 (24,9)	11,7 (12,0)	12,7 (12,9)	48,2
	Svega:	137,9	56,0	81,9	40,6

(A. Baldacci, *Studi speciali Albanesi*, II, 586. Brojke u zagradi predstavljaju podatke koje donosi Lefcoparidis, *A travers l'Albanie*, Athènes, 1934, 77, posebno izdanje rada objavljenog u časopisu *Les Balkans*, Athènes, jul 1934, W 7,1—89.

²¹⁾ Gross, n.n. 535. navodi da je godišnji prihod od turizma iznosio oko 4—5 miliona zl. franaka, što izgleda preuveličano. Sigurno je da se tu ne radi o pravom turizmu već o prometu stranaca uopšte.

²²⁾ Prema albanskom poslaniku u SAD, Konici, od 1885. do 1914. u SAD se iselilo oko 80.000 Albanaca, od čega se u periodu posle prvog svetskog rata oko 50.000 vratilo tako da je 1937/38, godine ostalo još oko 30.000 (Joseph Roucek, *The Albanian, and Yugoslav immigrants in America. Revue Internationale des Etudes Balkaniques*, Beograd 1937—1938 III, Tom I-II (5—6), 500). Averoff donosi podatak da je u SAD, računajući period 1930—1932, bilo oko 50.000 iseljenih Albanaca (*Averoff* Evang., *Union duanière balkanique*, Paris 1933, 115)

ćeno davanjem zelenaških zajmova. Jedan deo povratnika odavao se političkom životu, tako da nije pristupao ozbiljnom privrednom radu²³).

Nizak nivo privrednog razvitka Albanije ogledao se u vrlo malom nacionalnom dohotku. Nema podataka koliko je nacionalni dohodak iznosio u prvim godinama posle rata, ali i ono što imamo za 1927. i 1928. godinu pokazuje kolika je bila zaostalost ove zemlje. Računato po glavi stanovnika, godišnji nacionalni dohodak u 1927. godini iznosio je svega 40,07 dolara²⁴).

Posle odluke konferencije ambasadora od 9. novembra 1921, kojom je Albaniji priznata nezavisnost, ova zemlja se našla pred problemom sređivanja privrede i finansija i organizovanja državne uprave. Privredna zaostalost bila je otežana unutrašnjim nemirima i plemenskom razjedinjenošću. U novembru 1921. Savet Društva naroda odlučio je da u Albaniju uputi jednu anketnu komisiju koja bi ispitala stanje u njoj i predložila mere za likvidiranje nemira i sprečavanje njihovog obnavljanja²⁵). Komisija je 19. aprila 1922. podnela izveštaj u kome se konstatuje potpuna slabost albanske privrede²⁶). Ona je istakla da je „slobodna i nezavisna Albanija bitan uslov za mir i bezbednost na Balkanu” i da se njena stabilnost može obezbediti samo ako se postigne viši stepen političke srednjenosti i ekonomskog razvoja. Komisija je bila mišljenja da se taj zadatak može ostvariti samo uz pomoć stranog kapitala i stranih finansijskih savetnika. Kako bi pružanje potrebnog kapitala i savetnika od strane jedne zainteresovane sile moglo da ugrozi albansku nezavisnost, komisija je smatrala da je Društvo naroda, kao nezainteresovano, najpogodniji organ preko koga bi Albaniji trebalo pružiti pomoć²⁷).

Društvo naroda je u julu 1923. uputilo luksemburškog profesora Alberta Galmes-a sa zadatkom da prostudira ekonomsku i finansijsku situaciju u Albaniji i podnese konkretan predlog o programu njenog privrednog razvitka. On je u septembru podneo izveštaj Društvu naroda i preporučio da Albaniji treba staviti na raspolaganje zajam u iznosu od oko 22,000.000 dolara²⁸).

Albanska vlada se uzdala u finansijsku i tehničku pomoć Društva naroda i bila je spremna da se podredi svakoj kontorli koju bi ono zahtevalo.

²³) Rousek, n.n. 507; Gross, n. n., 536.

²⁴) U isto vreme ostale balkanske zemlje imale su:

Rumunija	77,74 dolara
Jugoslavija	76,93 „
Grčka	75,75 „
Bugarska	67,51 „
(Evelpidi n. n.,	342)

Nerazvijenost albanskog tržišta ogledala se i u vrlo malom iznosu novca u opticaju po glavi stanovnika. On je 1928. godine iznosio 2,42 dolara po glavi. U isto vreme iznosio je u Bugarskoj 6,24; u Rumuniji 6,48; u Jugoslaviji 7,89 i u Grčkoj 10,90 (Evelpidi, n. n. 349).

²⁵) *Survey of International Affairs*, 1920—1923 Institut of International Affairs, London 1927, 347. (u daljem tekstu: *Survey*).

²⁶) Monath Herbert, *Die politisch volkerrechtliche Entwicklung Albaniens 1913—1939*, *zeitschrift für Völkerrecht*, Berlin 1940, Bd. XXIV, Helft 3,305.

²⁷) Staley Eugen, *Italy's Financial Stake in Albania*, *Foreign Policy Reports*, New York 1932, Vol. VIII, W 7,82.

²⁸) *Survey*, 1920—1923, 347. Staley, n. n., 82.

Međutim, do otvaranja zajma nije došlo. Pored ostalog ovome su doprinele i smetnje „koje su činile države koje su bile zainteresovane u Albaniji” a u prvom redu Italija. Umesto toga, Društvo naroda je krajem maja 1923. uputilo u Albaniju kao finansijskog savetnika pri albanskoj vladi holandskog profesora J. D. Hungera²⁹). On je albanskoj vladi podneo predlog za drastične mere u oblasti privrede i finansija, u cilju uravnoteženja budžeta iz domaćih izvora. Hunger je istakao potrebu stvaranja albanske emisione banke. Uz pomoć finansijskog komiteta Društva naroda izrađen je u septembru 1923. godine i projekt statuta Albanske narodne banke. Predviđeno je da se upiše strani kapital u iznosu od 1,000.000 dolara. Međutim, i s upisivanjem ovako male sume išlo je veoma teško i projekt je morao da otpadne³⁰).

U međuvremenu finansijski položaj albanske vlade bivao je sve teži. Ona je 1. marta 1924. raskinula ugovor sa profesorom Hungerom, s motivacijom da je njegova visoka plata veliki teret za albanski skroman budžet³¹). Istovremeno s otkazivanjem ugovora Hungeru, albanska vlada se obratila Društvu naroda za pomoć radi ublaženja krize koja je vladala u Albaniji. Naročito je u teškom položaju bila severna Albanija, gde je, posle dve slabe žetve, pretila glad 200.000 ljudi. Na ovaj apel Savet Društva naroda odlučio je 13. marta 1924. da se obrati za prilog državama — članicama. Međutim, ukupno je bilo upisano oko 16.000 funti sterlinga. Od toga je 5.000 upisala italijanska vlada. Kako bi se prikazala kao prijatelj Albanije, ona je preko svog predstavnika u Društvu naroda Salandre predložila da se Albaniji pruži jednokratna pomoć radi ublaženja postojeće krize. što je prihvaćeno 31. marta 1924. godine. Savet društva naroda odlučio je da pokloni albanskoj vladi 50.000 švajcarskih franaka kao neposrednu pomoć³²).

Period unutrašnjepolitičkih previranja (1921.—1924.)

Osnovna pitanja koja su se postavljala u Albaniji posle prvog svetskog rata, pored pitanja agrarne reforme, bila su organizacija parlamentarnog sistema i državnog aparata, uklanjanje još uvek jake plemenske razjedinjenosti i podizanje kulturnog nivoa naroda. Najakutnije pitanje, koje je pogađalo najveći deo stanovništva, bila je agrarna reforma. Ova pitanja, međutim, nisu mogla biti rešena. Uticaj veleposednika-begova bio je još velik i oni su

²⁹) *Survey* 1920—1923, 348.

³⁰) Kao prim. 27. Vidi *Société des Nations, Journal Officiel*, Jan. 1924, 162—168.

³¹) Prema Grossu, n. n., 537, Albanija je izgubila mogućnost za dobijanje stranog kapitala preko Društva naroda zbog raskida ugovora sa Hungerom, dok nemački konzul u Tirani tvrdi da je raskid ugovora došao kao posledica razočaranja albanske vlade u Društvo naroda, koje ju je umesto davanja finansijske pomoći „usrećilo finansijskim savetnikom”.

(*Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes* (Dalje: PAAA), Pol. Iib, Albanien, Politische Beziehungen zwischen Albanien und Italien (Dalje: Alb-It) Bd 7, izveštaj konzula u Tirani Auswärtiges Amt (Dalje: AA-u), Deutsche Konzulat Tirana (Dalje: DKT) № 129 od 28. II. 1939.

³²) *Survey*, 1925, II, 282. Vid. i *Monath*, n. n., 305.

vodili nepoštednu borbu protiv svih narodnih pokreta i demokratskih snaga koje su tražile rešenje ovog pitanja³³). U ovim borbama počinje polarizovanje društvenih snaga, što je bio uslov za formiranje političkih partija.

Parlamentarni život u Albaniji počeo je u martu 1920. godine, kade su sprovedeni izbori, sazvana Narodna skupština i sastavljena vlada na čelu sa Sulejmanom Delvinom. Tada su počele da se pojavljuju i političke partije buržoaskog tipa. Delvinu je podržavala grupacija liberala, koja je nastojala da uvede zapadni sistem državne administracije i otkloni plemensku razjedinjenost i polufeudalni sistem.

Političke grupacije počele su da dobijaju određene forme posle izbora od 1921. godine. Izdvaja se Demokratska stranka na čelu s pravoslavnim episkopom Stilian Fan Noliem, koja predviđa socijalne, političke i ekonomske reforme. U ovoj stranci imale su jak uticaj povratnici iz SAD, u koje je spadao i Fan Noli. Druga grupa, poznata kao Narodna partija pod nominalnim vođstvom Sefi Vlamashi-a, a stvarno pod vođstvom Ešrefa Frašerija takođe je zastupala program reformi, ali je bila manje radikalna od demokrata. Ove dve grupe često su sarađivale i zato su bile poznate pod jednim imenom narodnjaci (populisti). Konzervativci, feudalni posednici, formirali su svoju stranku, takozvanu Naprednjačku partiju na čelu sa Šefket-begom Vrlacijem (Shefqet beg Vërlaci), najvećim zemljoposjednikom u Albaniji. Pojavila se i četvrta grupa pod vođstvom Ilijasa Vrionija (Iljas Vrioni) poznata pod imenom Nezavisni³⁴).

Fan Noli je pripadao i Ahmed beg Zogu, koji je poticao iz poznate feudalne porodice Zogu iz Mata, koja je dala više paša u turskoj državnoj službi. Zogu je imao potpuno suprotne težnje i interese od Fan Nolija. On je, pre svega, težio dobijanju vlasti i za to nije birao sredstva ni saveznike. U prvoj vladi, koja je formirana na kongresu u Ljušnjju 1920. godine, on je dobio resor Ministarstva unutrašnjih poslova, koji je maksimalno iskoristio za jačanje svojih pozicija u zemlji. U decembru 1921, posle niza kriza, vladu su formirali populisti³⁵). Predsednik vlade je bio Džafer Ipi. U ovoj vladi Fan Noli je zauzimao položaj ministra inostranih poslova, a Zogu opet ministra unutrašnjih poslova. Kao ministar unutrašnjih poslova Zogu je odlučio da razoruža civilno stanovništvo u albanskoj niziji, što je izazvalo nezadovoljstvo i nemire³⁶). I severna Albanija je bila nezadovoljna politikom Ahmeda Zogua, a naročito kosovska emigracija zbog toga što je Zogu sarađivao s jugoslovenskom vladom i nije podržavao iredentističke zahteve u

³³) Zahtevi seljaka za agrarnu reformu bili su pooštreni zbog nerodice u prethodnoj godini i zato su se pojavili slučajevi osvajanja veleposedničke zemlje i odbijanje plaćanja poreza i drugih nameta, a u severnoj Albaniji je došlo i do oružanih sukoba (Ляля Петро, *Влияние Великой Октябрьской социалистической революции на Албанию (1917-1924 гг)*, *Международное значение Великой Октябрьской социалистической революции*, Moskva 1958, 299.

³⁴) Stavro Skendi, *Albania*, New York 1958, 74—75.

³⁵) Stavriános, *The Balkans since 1453*, New York 1958, 718.

³⁶) Vid. *Vovi Život*, Beograd 1921, knj. IX, sv. 1, 18—19.

odnosu na Kosovo i Metohiju³⁷). Nastale teškoće iskoristio je Fan Noli da podnese ostavku, kako bi izazvao i pad Zogua, jer se nije slagao s njegovom politikom. Fan Nolijev primer sledili su i drugi ministri, ali Zogu je uspeo da se održi, zahvaljujući podršci Jugoslavije i Engleske. Engleski poslanik u Draču pregovarao je s pobunjenicima i uticao na njihovo smirivanje³⁸).

Zogu se sve više povezivao sa zemljoposjednicima, odnosno s Progressivnom strankom Šefket-bega Vrlacija, uz čiju je podršku uspeo da do decembra 1922. godine postane predsednik vlade. Na to su Fan Noli i drugi demokratski elementi koji su težili reformama u zemlji napustili koaliciju s populistima i formirali opozicioni blok, koji je povezao mnoge grupe koje su iz raznih razloga bile Zoguovi protivnici³⁹).

Zoguove mere bile su usmerene na učvršćenje državnog aparata i autoriteta vlade u zemlji. Seljaštvo je, međutim, bilo više zainteresovano za socijalne reforme, pre svega za agrarnu reformu. Zato su se seljački pokreti i nemiri nastavili i u 1923. godini. Pod pritiskom ovih pokreta i građanska opozicija u Narodnoj skupštini više puta je pokretala pitanje agrarne reforme, ali vlada nije ništa preduzimala za njegovo rešenje⁴⁰). Zogu je bio omrznut naročito među albanskom nacionalističkom omladinom zbog svoje saradnje s jugoslovenskim vladajućim krugovima. Omladinska organizacija „Baškimi”, čiji je organizator i vođ bio Avni Rustemi, optuživala je Zogua da prodaje interese zemlje⁴¹).

Svoje neprijateljstvo prema Zoguovoj vladi narod je pokazao na izborima za Narodnu skupštinu koji su održani krajem decembra 1923. godine. Opozicioni blok episkopa Fan Nolja, uprkos teroru i korupciji, dobio je 35 od ukupno 95 poslaničkih mandata, a Zogu je uspeo da sakupi 40 mandata⁴²). Ovakav odnos snaga doveo je do izvesne ravnoteže i žestokih rasprava u Skupštini u vezi sa formiranjem nove vlade. Krajem februara 1924. jedan omladinac (student Bećir Valteri, iz južne Albanije) izvršio je atentat na Zogua na ulazu u zgradu Narodne skupštine i ranio ga⁴³). Dva dana nakon toga Zogu je podneo ostavku vlade. Novu vladu formirao je početkom marta iste godine

³⁷) Ova emigracija podržavala je ranije „dračku vladu” Turhan-paše, jer je ona, računajući na italijansku pomoć, tražila pravo samoopredeljenja za Šiptare na Kosovu i Metohiji i revidiranje granice od 1913. godine u korist Albanije. Kongres u Ljušnji je oduzeo prava ovoj vladi i poveo borbu protiv italijanske dominacije. Ovakva politika, međutim, zahtevala je odricanje od iredentizma u odnosu na Jugoslaviju, jer je nova vlada morala računati na podršku Jugoslavije u borbi protiv Italije. Zbog napuštanja iredentističkog programa, kosovska emigracija je povelu otvorenu borbu protiv Ahmed-beg Zoga i optuživala ga da je postao agent Nikole Pašića (AVII, 17, 61g, 1,9 (prva cifra označava popisnik, druga kutiju, treća fasciklu i četvrta broj dokumenta) elaborat „Kratka skica istorije albanskog naroda”, bez potpisa).

³⁸) Stavrianos, n. d. 718—719.

³⁹) Isto.

⁴⁰) Ляля, n. d., 299.

⁴¹) Organizacija „Baškimi” (Savez) osnovana je 1922. godine. Ona je obuhvatala najrevolucionarnije elemente iz redova inteligencije, radništva, seljaštva i sitne buržoazije. Odigrala je značajnu ulogu u događajima od 1924. godine.

⁴²) Ляля, n. d., 304.

Stavrianos, n. d., 719, datira izbore na početak januara.

⁴³) AVII, 17, 61g, 1,14, elaborat „Albanija u periodu između dva rata”. Pisac elaborata, službenik u albanskom odelu Ministarstva inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije i u poslanstvu u Tirani, piše da je u atentat bila umešana i italijanska obaveštajna služba.

Šefket beg Vrlaci. Ova promena nije donela ono što je demokratski opozicioni blok zahtevao, jer je Vrlaci bio eksponent protivnika reformi, a pre svega agrarne reforme.

Dolazak progresista na vlast još je više pojačao nezadovoljstvo u zemlji. Siromašno seljaštvo, koje je zbog nerodice u prethodnoj godini dospelo u težak materijalni položaj i bilo izloženo opasnosti od gladi, naročito u severnoj Albaniji, bilo je revolucionarno nastrojeno. Ni službenici, učitelji i oficiri nisu bili zadovoljni stanjem, jer zbog prazne državne blagajne nisu po nekoliko meseci primali platu. Takva situacija u zemlji davala je opozicionom demokratskom bloku mogućnost za obaranje vlasti. Znak za ustanak protiv vlade bilo je ubistvo Avni Rustemija, koje su organizovali vladini krugovi krajem aprila 1924. godine. Sahrana Rustemija početkom maja 1924. pretvorila se u veliku demonstraciju. I opozicija u Narodnoj skupštini optuživala je vladu za ovaj zločin. Javno se ukazivalo da je Zogu upleten u ovaj atentat, tako da je nezadovoljstvo bilo upereno i protiv njega. Opozicija je napustila Skupštinu i tako onemogućila njen rad⁴⁴).

Nezadovoljstvo protiv vlade uskoro je preraslo u oružani ustanak. Ustanicima su se pridružile i neke vojne jedinice tako da je vlada ostala bespomoćna pa je morala pasti. Šesnaestog juna 1924. formirana je nova vlada na čelu s episkopom Fan Nolijem. Zogu sa svojim pristalicama pobjegao je u Jugoslaviju.

Fan Noli je objavio svoj program reformi, koji je predviđao iskorenjivanje feudalizma i definitivno učvršćenje demokratije, zatim poboljšanje materijalnog položaja seljaka, izmenu poreskog sistema, reformu sudstva, obrazovanja i svih oblasti vojne i građanske administracije i dr⁴⁵). Fan Noli, međutim, nije bio u stanju da najavljene reforme sprovede. Prvi razlog zato bio je nejedinstvenost u vladi. Ljudi koji su ga podržavali za vreme ustanka nisu pokazivali interes za sprovođenje ovakvih reformi. On je učinio propust i što vojsku nije reorganizovao tako da postane instrument njegove vlade. To su iskoristile reakcionarne snage begova-feudalaca, počele da se organizuju i otvoreno protive svakoj izmeni na selu. Nemoć Fan Nolijeve vlade da suzbije otpor protiv najavljenih reformi uticala je da ona počne da gubi podršku u seljačkim masama. Njen program nije bio dobro primljen ni u drugim evropskim zemljama. Naročito nezadovoljstvo izazvala je činjenica što je nova vlada odmah priznala Sovjetski Savez. Prisustvo sovjetskog predstavnika u Tirani izgledalo je opasno zapadnim kapitalističkim državama, jer je to moglo da bude zarazno za ceo Balkan i moglo da izazove opasnost od obnovenja starog ruskog uticaja na ovom području. Zato nijedna zemlja sem Sovjetskog Saveza nije priznala Fan Nolijevu vladu⁴⁶).

Ovakvu situaciju iskoristila je jugoslovenska vlada da na vlast vrati svog plaćenika Ahmed-beg Zogua. Pošto se uverila da je međunarodno raspoloženije povoljno, odnosno da je Fan Nolijeva vlada svojom politikom priznanja Sovjetskog Saveza i programom reformi u zemlji izazvala nepoverenje

⁴⁴) Ляля, н. д., 305—306.

⁴⁵) Program koji je istakla Fan Nolijeva vlada uzima se u sovjetskoj istoriografiji kao dokaz da se radi o jednoj zakasneloj buržoasko-demokratskoj revoluciji. Vid. *Новейшая история*, čast I, 1917—1939, Moskva 1959, 356.

⁴⁶) O tome više vid. kod Ляля, н. д., 308—309.

u svetu, kao i da njeno obaranje ne bi izazvalo nikakve međunarodne komplikacije, jugoslovenska vlada je pripremila albansku emigraciju na čelu sa Zoguom i početkom decembra 1924. ubacila je u Albaniju. Fan Noli je 18. decembra uputio apel vladama Engleske, Francuske i Italije i Društvu naroda, ali nije naišao na odziv. Pošto je ostao usamljen, nije imao snage da organizuje uspešan otpor Zoguovim snagama i 24. decembra 1924. godine Zogu je ušao u Tiranu, Fan Noli je emigrirao u Italiju⁴⁷).

Zogu je brzo i energično radio na učvršćenju svoje vlasti. Već u januaru 1925. Narodna skupština je proglasila Albaniju republikom a Zogua izabrala za njenog prvog predsednika za period od sedam godina⁴⁸).

Zoguov zaokret prema Italiji i prepuštanje zemlje italijanskoj ekonomskoj i političkoj dominaciji

Posle osvajanja vlasti Zoguovoj vladi je predstojala borba za učvršćenje svog položaja. Ona je odmah objavila program koji je predviđao reorganizaciju administrativnog aparata i vojne sile, borbu protiv ekonomske zaostalosti i izvođenje velikih javnih radova. Ovo, međutim, nije bilo moguće bez inostrane finansijske pomoći. Raniji pokušaj za dobijanje zajma od Društva naroda bio je bezuspešan. Jugoslovenska vlada, koja je pomogla Zogua da dođe na vlast, nije bila u stanju da mu pruži potrebna finansijska sredstva. Zato se on okrenuo prema Italiji, koja je iz vojno-političkih razloga bila spremna da podnese finansijske žrtve⁴⁹).

Italijanska vlada je nastojala da ovu situaciju iskoristi do maksimuma i da postepeno uspostavi punu kontrolu nad albanskim ekonomskim i političkim životom. Ona je u tom pogledu preduzimala korake još 1919. godine, za vreme italofilske vlade Turhan-paše, koja je u svojoj programskoj deklaraciji, objavljenoj 24. januara 1919. u Draču, iznela nameru da sređivanje finansijskog stanja u zemlji poveri jednoj italijanskoj banci, čija bi filijala bila otvorena u Albaniji⁵⁰). Ovaj projekt pao je zajedno vladom Turhan-paše, sledeće godine, ali je osnivanje emisione banke i dobijanje zajma ostalo aktuelno. Pošto pregovori s Društvom naroda nisu dali rezultate, još prva vlada Ahmeda Zogua povelala je tajne pregovore s Italijom⁵¹). Posle Zoguovog povratka na vlast ovi pregovori su nastavljeni i zaključeni potpisivanjem konvencije o osnivanju

⁴⁷) Isto.

⁴⁸) Stavrianos, n. d., 720.

⁴⁹) Isto, 721.

⁵⁰) Justin Godart, *Albania en 1921*, Paris 1922, 128, Vlada Turhan paše je najavila i primanje italijanskih instruktora u sve grane privrede i uprave (Isto, 127).

⁵¹) Za finansiranje osnivanja Albanske narodne banke bila je zainteresovana i Engleska, u prvom redu da bi mogla da obezbedi monopol za istraživanje nafte. Iz dokumenata se vidi da su kontakti u tom pogledu postojali (DASIP, Fond Jugoslovenskog poslanstva u Londonu (Dalje: LP) 1927, kut. 478, I/1, pov. br. 1051 od 21. XI. 1924. i pov. br. 10 od 31. I. 1935). Jugoslavenska vlada se početkom marta 1925. godine veoma uzбудila zbog obaveštenja da je sporazum između Engleske i Albanije već postignut i da je Albaniji odobren zajam od 250 hiljada funti, (*I Documenti diplomatici italiani*, (Dalje: DDI) Serie VII, Vol. III, №. 741).

Albanske narodne banke 19. marta 1925. godine. Konvencija je predviđala formiranje banke, s osnivačkim kapitalom od 12,5 miliona albanskih zlatnih franaka, uz učešće italijanskog, belgijskog, švajcarskog, i jugoslovenskog kapitala⁵²). Međutim, italijanske banke su prigrabile najveći deo akcija i ostvarile punu kontrolu nad ovom bankom, čiji su upravni i nadzorni odbor imali sedište u Rimu⁵³).

Uspostavljanje kontrole nad Albanskom narodnom bankom, koja je albanska bila samo po nazivu, predstavljalo je odsudan korak u ušvršćenju italijanskog ekonomsko-finansijskog uticaja u Albaniji, jer je to bila jedina banka koja je imala pravo da emituje novčanice, kuje novac, prima na deponovanje državne vrednosne papire, da vrši razne poslove oko trezora za račun albanske države, da pregovara o zajmovima za račun države i opština, da daje zajam albanskim privrednicima i drugo. Italija je koristila svoj monopolski položaj i uticala da banka daje kredite trgovcima samo ako je bila u pitanju trgovina s Italijom. Ona je uspešno sprečavala osnivanje banaka s domaćim ili stranim kapitalom koje bi bile van njene kontrole⁵⁴).

Sledeći važan korak u učvršćivanju italijanske kontrole nad Albanijom bio je formiranje društva za ekonomski razvoj Albanije SVEA (*Societa per lo sviluppo economico dell'Albania*). Ono je odobrilo Albaniji krajem 1925. godine zajam u iznosu od 25 miliona zlatnih franaka, uz kamatu od 7,5% i rokom otplate od 40 godina⁵⁵). Kao garantiju za otplatu zajma albanska vlada bila je prinuđena da založi prihode od carina i monopla u iznosu od 8,5 miliona zlatnih franaka godišnje⁵⁶). Ovo društvo je dobilo privilegiju da kontroliše utrošak zajma i poverava izvođenje radova pojedinim preduzećima. Za to je dobijalo 10% na ime komisija. Radove je poveravalo uglavnom italijanskim firmama, koje su delimično angažovale i italijansku radnu snagu, naročito kvalifikovanu. Ovi uslovi predstavljali su jak instrument pritiska u rukama italijanske vlade, jer su prihodi od carine i monopola predstavljali polovinu celokupnih budžetskih prihoda Albanije. U slučaju primene dobijenog prava, Italija bi potpuno rastrojila i onako neuravnoteženi albanski budžet⁵⁷).

Prvobitno je bilo predviđeno da najveći deo ovog zajma bude upotrebljen za unapređenje poljoprivrede, a drugi, nešto manji deo, za izgradnju puteva, mostova i pristaništa. Međutim, narednih godina struktura ulaganja je potpuno izmenjena: najveći deo zajma upotrebljavan je za izgradnju stratejskih puteva, a samo neznatna suma — 2,3 miliona zlatnih franaka — za unapređenje poljoprivrede, odnosno za izgradnju kanala i nasipa⁵⁸).

⁵²) Ronart, n. d., 88; Skendi, n. d., 213.

⁵³) Vid. o tome više: Blagojević Vidan, *Albanska Narodna banka, Ekonomist*, Zagreb 1926, god. VI, №. 1, 78.

⁵⁴) Vid. o tome više: Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju od 1925. do 1939. godine, Istorija XX veka, zbornik radova Odeljenja za istorijske nauke Instituta društvenih nauka*, sveska V, Beograd 1953, 153.

⁵⁵) Gross, n. n. 539.

⁵⁶) Schacher Gerchard, *Der Balkan und seine wirtschaftlichen Kräfte*, Stuttgart 1930, 129 — radilo se o monopolu na šibice, cigaret-papir, so i karte za igranje.

⁵⁷) Svemoćan položaj društva SVEA u Albaniji Josef März je izjednačio s položajem Istočnoindijske kompanije u Indiji (März Josef, *Albanien*, 1931, *Zeitschrift für Politik*, Berlin 1931, Bd. 21, 489.

⁵⁸) Detaljnu strukturu utroška ovog kredita vid. kod Gross, n. n. 539—40.

Kako albanska vlada nije bila u stanju da otplaćuje dospеле anuitete po ovom zajmu, postavila je zahtev za reviziju uslova otplate. Povedeni su pregovori, koji su posle dugih zatezanja završeni davanjem moratorijuma na otplatu zajma do 1930. godine. Kasnije je ovaj moratorijum više puta produžavan, ali nijedan rok nije ostvaren, jer albanska vlada nije bila u stanju da otplaćuje dug. Iz postojećih dokumenata vidi se da ni albanska ni italijanska vlada nisu ozbiljno računale na otplatu ovog zajma, ali je italijanska vlada koristila svoja prava za politički pritisak na Albaniju. Tako su se već prilikom prvih pregovora za moratorijum, 1928. godine, pojavili italijanski zahtevi za sklapanje carinske unije⁵⁹⁾.

Italija je pokazala naročitu upornost i u borbi za dobijanje koncesija za eksploataciju albanskih rudnih rezervi. Najveća konkurencija bila je za dobijanje koncesija za istraživanje i eksploataciju nafte. Već 1921. godine „Anglo-persian Oil Company” dobila je veliku koncesiju, ali zbog akcije američkih, italijanskih i francuskih kompanija ona nije bila ratifikovana⁶⁰⁾. Na zahtev zainteresovanih kompanija albanska vlada je početkom 1924. godine proglasila svoju zemlju otvorenom teritorijom za sve ponude za dobijanje koncesija za istraživanje i eksploataciju nafte. Naročito živa borba vođena je između Engleske i Italije⁶¹⁾. U ovoj borbi bilo je i ekonomskih i vojnopolitičkih momenata. Pre svega, velike svetske kompanije interesovale su se za koncesije u Albaniji, jer nije bilo izvesno kolika će biti buduća nalazišta. Položaj Albanije i eventualni bogati izvori mogli su da ugroze plasman američke nafte i nafte sa Bliskog istoka. Italija je, kao veliki uvoznik, nastojala da osigura albanska naftonosna polja za sebe. S druge strane, učvršćenje pojedinih kompanija u Albaniji značilo bi i jačanje političkih i strategijskih pozicija tih zemalja na istočnoj obali Jadranskog mora. Ovo je bilo naročito važno za Italiju, Englesku i Francusku. Italija nije želela da dozvoli učvršćenje Engleske ili Francuske na istočnoj obali Otrantskog kanala i zato je uložila sva sredstva da dobije koncesije u ovom delu Albanije. Italinasko-engleske suprotnosti u ovom pitanju prevaziđene su zbog zajedničkog interesa da se ne dozvoli jači prodor američkih kompanija u Albaniju. U toku 1925. i 1926. godine završena je borba oko deobe albanskih naftonosnih polja⁶²⁾. Kasnije, međutim, nijedna

⁵⁹⁾ Vid. više: Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju*, 155—157. Vid. i *The Balkan States, I, Economic*, London 1936, 44; Lefcoparidis, n. d. 69, Monath. n. n., 314;

⁶⁰⁾ Projekt konvencije vid. u Baldacci, *Studi speciali albanesi*, II, 211.

⁶¹⁾ Vid. o tome dokumenta u zbirci *I documenti diplomatici italijani, Serie VII, Volume III*. №. 449, 460, 710, 715, 722, 727, 729, 730, 731, 737, 739, 742.

⁶²⁾ Bile su dodeljene sledeće koncesije:

22. februara 1925.	Anglo-Persian Oil Company	34.412 ha
12. marta 1925.	Forrovie dello Stato Italiano	47.213 „
2. maja 1925.	SIMSA	2.143 „
28. jula 1925.	Standard Oil Company	51.500 „
15. oktobra 1925.	H. H. Rushton	8.600 „
12. novembra 1925.	Syndicat franco-albanais	118.193 „
15. jula 1926.	Ferrovie dello Stato Italoiano	116.850 „

A. Baldacci, *Studi speciali albanesi*, II, 116. Vid. i *Annuario di politica internazionale*, 1936, Milano 1937, 105.

od stranih kompanija nije ozbiljnije pristupila istraživanju rezervi nafte u Albaniji sem italijanskog društva AIPA (Azienda Italiana Petroli Albania)⁶³.

Italija je dobila i niz drugih koncesija. Značajne su bile koncesije za eksploataciju nalazišta prirodnog asfalta kod Selenice, koja je bila data društvu SIMSA (Societa Italiana delle Miniere di Selenizza)⁶⁴, koncesija za eksploataciju bakarne rude kod Puke i Rubika (društvo Societa Italo — Albanese per lo sfruttamento di miniere Puka), koncesija za eksploataciju hromnih ruda kod Kuksa, Podgradeca i Tropoe (društvo AMMI — Azienda Minerali Metalici Italiani), koncesija za uvoz i prodaju petroleja i njegovih derivata (društvo AGIP — Azienda Generale Italiana Petroli), koncesija za proizvodnju i distribucija električne energije (društvo SESA — Shoqënia elektrike shqipëtare Anonime, afilijacija društva Societa Elektrica Italo-Albanese), koncesija za obavljanje celokupnog vazdušnog saobraćaja u zemlji i s inostranstvom (društvo Adria Aero Llyd). Sem ovih koncesija italijanski kapital je kontrolisao i dobar deo malobrojnih industrijskih preduzeća u Albaniji. Kao veoma važan činilac u jačanju italijanskih pozicija u Albaniji treba pomenuti i stvaranje italijanskih veleposeda u albanskoj poljoprivredi, na koje su naseljavani italijanski kolonisti. Oni su, zajedno s italijanskim radnicima na petrolejskim poljima kod Kučove, u dolini reke Devoli, predstavljali centre za širenje italijanskog uticaja⁶⁵.

Svoje uspehe na ekonomskom planu Italija je uskoro učvrstila i sporazumima vojno-političkog karaktera. Deklaracijom ambasadora od 9. novembra 1921. godine Italiji je bio zagaranтован „specijalni interes” i podrška velikih sila za intervenciju u Albaniji u slučaju povrede njene nezavisnosti. To, međutim, nije značilo da bi u datom momentu ta podrška bila dovoljna da Savet Društva naroda, koji je brojao 10 članova, donese takvu odluku. Zato je fašistička vlada težila za dobijanje veće garancije, i to na bilateralnoj osnovi, mimo Društva naroda, kako njeno pravo intervencije ne bi zavisilo od stavova u Savetu. To je postignuto potpisivanjem italijansko-albanskog pakta 27.XI.1926 godine.

Ovim paktom Italija je garantovala postojeći politički režim u Albaniji. Član prvi pakta predviđao je: „Italija i Albanija izjavljuju da je svaki poremećaj uperen protiv status kvo-a političkog, pravnog i teritorijalnog Albanije, protivan njihovim recipročnim političkim interesima”. Član 2. je glasio: „U cilju osiguranja gore pomenutih interesa, visoke strane ugovornice obavezuju se dati svoju uzajamnu podršku i svoju usrdnu saradnju, takođe se obavezuju da neće zaključiti sa drugim silama političke i vojne sporazume na štetu interesa druge strane”⁶⁶). Kao što se vidi, Italija je, prema članu 1, garantovala Albaniji ne samo teritorijalni već i pravni i politički status quo, što znači da je garantovala Zoguov režim. To pokazuje da se Zogu osećao

⁶³) Vid. više: Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju*, 166.

⁶⁴) Ovo je najstarije nalazište u Albaniji za koje se zainteresovao strani kapital još u vreme turske vlasti u drugoj polovini XIX veka. Vid. o tome: Skendi, n. d., 173 i Baldacci, *Studi speciali albanesi*, II, 114.

⁶⁵) Vid. o tome: Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju*, 167—172.

⁶⁶) AVII, neregistrovana građa, referat jugoslovenskog Glavnog generalštaba: Italijansko-albanski sporazumi i njihov političko-strategijski uticaj na našu kraljevinu Mirkrofilm u IDN. Tekst ugovora vidi u *Dictionaire Diplomatique*, I, 86 i dalje.

nesigurnim na svom položaju, jer je njegova politika prepuštanja zemlje ekonomskoj i finansijskoj kontroli od strane Italije, i njegova reakcionarna unutrašnja politika izazivala nezadovoljstvo masa. Sem obezbeđenja od unutrašnjeg prevrata, ovaj sporazum je trebalo da garantuje Zoguovu vlast i u odnosu na ostale balkanske zemlje, koje su s nepoverenjem gledale na jačanje italijanskih pozicija u Albaniji. Ova odredba je, međutim, još više dovodila Zogua u položaj zavisnosti od Italije, jer je ona mogla da inscenira unutrašnje nemire i da onda „interveniše” kako bi još više ograničila vlast albanske vlade i ostvarila svoj faktički protektorat, jer tekst sporazuma nije precizirao da će pružanje pomoći uslediti samo u slučaju rata, što je značilo da može da stupi na snagu i u vreme mira.

Italija se nije zadovoljila ovim paktom. Kad je sledeće godine došlo do potpisivanja jugoslovensko-francuskog pakta, Italija je odgovorila potpisivanjem novog ugovora s Albanijom o odbrambenom savezu, sa važnošću od 20 godina. U članovima 2—5 ovog pakta preciziralo se sledeće:⁶⁷⁾

Čl. 2. „Obe visoke ugovorne strane upotrebiće svoju pažnju i sva svoja sredstva da zaštite bezbednost svojih država i osiguraju uzajamnu odbranu i zaštitu protiv svakog spoljnog napada”.

Čl. 3. „Shodno obavezama uzetim u prednjim članovima, obe visoke ugovorne strane radiće zajedno za održanje mira i spokojstva i, u slučaju da jedna od visokih strana bude ugrožena ratom, koji ona sama nije izazvala, druga strana će upotrebiti sva najefikasnija sredstva, ne samo da predupredi neprijateljstva već i da obezbedi pravilnu satisfakciju ugovornoj strani”.

Čl. 4. „Kad sva sredstva za mirno rešenje budu uzaludno iscrpena, svaka od visokih ugovornih strana se obavezuje da deli sudbinu druge strane, stavljajući na raspoloženje saveznicima sva borbena, finansijska i druga sredstva, koja mogu da služe kao pomoć da se savlada konflikt, ako, prirodno, ta pomoć bude zatražena od ugrožene strane”.

Čl. 5. je predviđao da nijedna od strana ugovornica ne može da separatno pristupi pregovorima o primirju ili miru.

Posle potpisivanja odbrambenog pakta od 22. novembra 1927. godine albanska vojska je faktički bila potčinjena italijanskim vojnim instruktorima, koji su došli u svaku albansku jedinicu. Sem toga, vojska je organizovana po italijanskom obrascu i opremljena italijanskim oružjem. Albanski oficiri školovali su se u italijanskim vojnim školama. Sem organizovanja i uvođenja kontrole nad albanskom vojskom, Italija je svoje napore u Albaniji usredsredila na sve ono što bi moglo poslužiti u vojne svrhe u slučaju jednog ratnog sukoba Italije na Balkanu, odnosno s Jugoslavijom i Grčkom. U tu vrstu poslova naročito je spadala izgradnja strategijskih puteva, odličnih betonskih mostova na novim i postojećim putevima i Dračkog pristaništa, koje je po svom kapacitetu trebalo da omogući brzo iskrcavanje i snabdevanje velikih kontigenata vojske, zatim utvrđivanje zemljišta prema jugoslovenskoj granici, kod Miljoti i Libražda, kao i severozapadno od Drača⁶⁸⁾.

⁶⁷⁾ Isto.

⁶⁸⁾ A VII, 17, 27, 4, 24, izveštaj jugoslovenskog ojnog izaslanika u Tirani (u daljem tekstu: JVI) načelniku Glavnog generalštaba (u daljem tekstu: GG) „Uzroci italo-arbanskog saveza”, potpisan ali bez broja i datuma, jer je izgubljen propratni akt.

Da bi unutar Albanije stvorila neki oslonac svoje dominacije, italijanska vlada se trudila da pridobije što veći broj ljudi za svoju politiku. To je činila putem direktnog redovnog mesečnog isplaćivanja, počev od kralja Zogua, pojedinih ministara i članova parlamenta, preko kojih je obezbeđivan italijanski kurs u spoljnoj i unutrašnjoj politici. Italija je korumpirala velik broj uticajnih ličnosti u svim granama privrede, u državnoj administraciji i vojsci, kao i pojedine barjaktare albanskih plemena. Ovo je činjeno i dodeljivanjem stipendija albanskim studentima i đacima za školovanje u Italiji. Italijanska vlada nastojala da od njih stvori italo-filsko jezgro albanske inteligencije. Ona je uspela da za sebe veže i dobar deo trgovaca i privrednika, koji su bili u stalnim privrednim vezama s Italijom⁶⁹).

Prepuštajući zemlju italijanskom uticaju, kralj Zogu se rukovodio pre svega ličnim interesom, nadajući se da će mu Italija omogućiti da konsoliduje svoj režim i obezbedi osnivanje svoje dinastije.

Zogu je dopuštao italijansku privrednu, vojnu i političku penetraciju, oslanajući se na suprotnosti koje su postojale između evropskih zemalja, a u prvom redu između Jugoslavije i Italije. On je smatrao da pitanje albanske nezavisnosti predstavlja evropski problem, te da zainteresovane sile, a u prvom redu Jugoslavija, neće nikad dozvoliti da Italija uništi albansku državu, jer bi njen nestanak radikalno poremetio ravnotežu u ovom delu Evrope. Sem toga, učvršćujući se u albanskoj privredi i stvarajući vojnooperativnu bazu za dalje nadiranje na Balkanu, Italija je zavaravala Zoguovu vladu obećanjima o proširenju Albanije prema Kosovu i Metohiji i ostalim pograničnim oblastima Jugoslavije i Grčke, koje su naseljene albanskom nacionalnom manjinom. Ova italijanska politika došla je do izražaja u pružanju podrške Zoguu da se 1928. godine proglasi za kralja Albanaca, što je ukazivalo na iretendističke težnje.

Monarhistički ustav od 1928. godine zadržao se, uz male izmene, sve do italijanske okupacije Albanije u aprilu 1939. godine. Prema ovom ustavu, kralj je imao apsolutnu vlast u zemlji. On je predstavljao državu i određivao unutrašnju i spoljnu politiku, zaključivao paktove i saveze s drugim državama. Vlada je bila direktno potčinjena kralju. Teoretski, vlada je bila odgovorna i Skupštini, ali to u praksi nije dolazilo do izražaja. Vojna sila bila je pod direktnom kontrolom i komandom kralja. Ustav od 1928. godine garantovao je ličnu slobodu i neprikosnovenost imovine, kao i pravo udruživanja, ali su ova prava ostala na papiru⁷⁰).

Za vreme Zoguove vladavine nijedna politička partija nije postojala. Partijski život, koji je otpočeo posle prvog svetskog rata, nije uspeo da izađe iz svoje embrionalne forme, a već je bio ukinut Zoguovim ličnim režimom. Izbori za Narodnu skupštinu redovno su održavani, ali to je bila samo formalnost. Jugoslovenski vojni izaslanik je u svojim izveštajima iz Albanije precizirao da Zogu sa svojim ljudima može da sprovede kakve god

⁶⁹) Isto.

⁷⁰) Skendi, n. d., 60—61. Za pitanje narodnog suvereniteta u albanskom ustavu od 1928. godine vid. Stefanović Jovan, *Narčelo narodne suverenosti u Albanskom ustavu od 1928*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1938, knj. LIII, br. 1—2, 154.

hoće izbore i da se unapred znaju poslanici, jer se kandidature ističu prema spisku koji sastavlja sam Zogu. Tako je skupština predstavljala uglavnom skup Zogovih privrženika, koji su sankcionisali sve ono što on predloži⁷¹).

Interesantno je da Zogu nije formirao ni svoju partiju, na koju bi se oslanjao. On je, znači, potpuno zaslužio epitet „istočnjačkog vladara”, koji mu je bio pridavan u Evropi. Nije dozvoljavao formiranje ni fašističke stranke u Albaniji, jer se plašio da bi ona bila samo filijala italijanske fašističke partije, preko koje bi ostvarila jak uticaj, odnosno stvorila oslonac mimo njega, pa i protiv njega, ako se za to ukaže potreba. Zogu je primio italijanskog fašističkog organizatora Đovani Đira (Giovani Giro) početkom 1937. godine radi organizovanja omladine, ali i to, izgleda, nerado. Planovi koje mu je podneo Điro o stvaranju omladinske organizacije nisu bili sprovedeni. Kralj Zogu ih je primio, ali u vezi s njima nije ništa učiuio. Ovo je bilo iz istih razloga zbog kojih nije formirao ni fašističku partiju. Zogu je hteo da formira omladinsku organizaciju koja bi se vaspitavala na naglašenom albanskom nacionalizmu, bila potčinjena lično njemu i tako služila kao oslonac njegovom režimu. U vezi s tim intencijama, a na bazi albanskog nacionalizma, stvorena je i takozvana doktrina „zogizma”, na kojoj je trebalo da se omladina vaspitava⁷²).

Ovakav stav nije konvenirao italijanskom fašizmu i pogađao je ambicije Đovani Đira, koji je za svoju delatnost u Albaniji uživao podršku Musolinija i dobijao znatna novčana sredstva⁷³). Điro je smatrao da italijansko poslanstvo u Tirani ne radi dovoljno energično i kada Zogu nije prihvatio njegove predloge, počeo je da radi na organizovanju albanske omladine mimo želja kralja Zogua. On je u južnoj Albaniji osnovao omladinske organizacije sa fašističkim ciljevima i nazvao ih, po italijanskom uzoru, „Lupi di Roma” i „Cavur”. Kao odgovor na Đirovu delatnost usledilo je organizovanje zogiističke omladinske nacionalističke organizacije pod nazivom „Omladinska organizacija Zog I”. Između ovih organizacija došlo je do sukoba i tuče, te je albanska policija uhapsila nekoliko pripadnika Đirove organizacije. Zogu je odmah zatražio opozivanje Đira, ali do toga nije došlo⁷⁴).

Zoguova strahovanja od delatnosti Đovani Đira, odnosno ciljeva ove italijanske „pomoći” u organizovanju albanske omladine, bila su opravdana. U vreme priprema za okupaciju Albanije Điro sa svojim plaćenicima izazvao je unutrašnje neredе i stvorio pretekst za italijansku intervenciju⁷⁵).

⁷¹) Kao prim. 68.

⁷²) AVII, 17, 27, 4, 39. Dvomesecni obaveštajni izveštaj JVI u Tirani za novembar—decembar 1937. god. i dok. 40. Tromesečni izveštaj GG o vojno-političkom stanju u svetu za januar—mart 1938.

⁷³) PA AA Pol. IV f. 1 Albanien, Politik 3, Alb.-It. Bd. 1. Izveštaj nemačkog poslanika u Tirani. Von Panvica AA-u. DGT Nr. 181 od 28. II. 1939, Pol. IV Br. 1403.

⁷⁴) PA AA Pol. IV f. 1, kao prim. 73.

Prema pisanju nemačkog poslanika Panvica, italijanski poslanik Jacomoni nije smeo da traži povlačenje Djira, jer mu nije bilo prijatno da uticajnog a nezadovoljnog Djira ima u Rimu.

⁷⁵) Vid. o tome: Ž. Avramovski, *Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade*, *Istorijski glasnik*, Beograd 1/1963, 13—14, i *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb 1948, 42—43 47, 51—52.

Uticaj ekonomske krize na Albaniju i pregovori o dobijanju novog zajma od Italije

Kako je zajam od 1925. godine utrošen za izgradnju objekata vojno-strateškog karaktera, ponovo je postalo aktuelno pitanje dobijanja jednog inostranog zajma. Ovo pitanje postajalo je utoliko aktuelnije ukoliko je ekonomska kriza više zahvatala Albaniju. Od kraja 1929. godine počeli su pregovori o dedeljivanju novog zajma i protekli se do kraja 1930. godine, ali do sporazuma nije došlo zbog teških uslova koje je Italija postavljala⁷⁶).

Za to vreme albanska privreda padala je u sve veće teškoće. Svetska ekonomska kriza počela je da se oseća i u ovoj zemlji. Kriza se najpre manifestovala na planu albanskog izvoza. Od 45,5%, koliko je iznosila vrednost izvoza u odnosu na vrednost uvoza 1928. godine, ovaj odnos je u 1929. opao na 38%, u 1930. na 37,1% a u 1931. godini na svega 25,4% vrednosti uvoza⁷⁷). Teškoće koje su nastale zbog velike pasive u spoljnotrgovinskom bilansu naročito su bile zaoštrene posle sklapanja grčko-turskog trgovinskog sporazuma, početkom 1931. godine, kojim su predviđene olakšice za izvoz turske stoke u Grčku. Ovo je pogodilo Albaniju, jer je dotle Grčka bila najveći uvoznik albanske stoke⁷⁸). Kako je stoka bila najvažnji artikal albanskog izvoza u celini, naglo opadanje izvoza u Grčku početkom 1931. godine imalo je teške posledice za celokupan spoljnotrgovinski bilans. Ovo se naročito odrazilo u južnoj Albaniji, koja je gravitirala grčkom tržištu. S umanjnjem izvoza stoke umanjio se i izvoz sirovih koža u Grčku. Albanski trgovci su zahtevali od vlade da pokrene pitanje revizije trgovinskog ugovora s Italijom kako bi se obezbedili veći kontigenti za izvoz albanske stoke u Italiju. U pogledu izvoza albanske stoke u Italiju i ranije je postojalo nezadovoljstvo jer je Italija dozvoljavala da se ona prodaje samo u obalskim gradovima a ne i u unutrašnjosti zemlje što je učinilo da italijanski nakupci diktiraju niske cene. Zato je uvoz stoke u Italiju bio u stalnom opadanju, a sve više se orijentisao na Grčku. Nade da će se posle gubitka grčkog tržišta stoka moći plastirati na italijanskom tržištu nisu bile ostvarene. Italijanska vlada je, štaviše, povećala uvozne carine za stoku, što je bio osetan pritisak na Albaniju⁷⁹).

⁷⁶) Prema izveštaju jugoslovenskog poslanika u Tirani Nastasijevića, ti su uslovi bili sledeći: 1) da carine pređu u italijanske ruke i da carinski prihodi Albanije budu zaloga za amortizaciju zajma; 2) da organizacija i administracija pošta, telegrafa i telefona pređe u ruke italijanskih privatnih preduzeća i 3) da komanda albanske pogranične straže bude poverena Italijanima. Međutim, albanska vlada je ove zahteve, a naročito prvi i treći, odlučno odbila (DASIP LP, 1930, kut. 602 I/1, pov. br. 712 od 23. V. 1930, godine, pismo MIP-a LP-u pov. br. 9215 od 15. V. 1930. dostavlja izveštaj Nastasijevića o razgovoru sa albanskim ministrom finansija Kol Tačijem.

⁷⁷) Skendi, n. d. 225; Svrakov, n. d. 41.

⁷⁸) Od ukupne vrednosti albanskog izvoza u Grčku od 1,447.954 zl. franaka u 1928. godini na stoku je otpadalo 1,340.970. zl. franaka, a u 1929, od 1,778.989, 1,662.382. zl. franaka (DASIP KPO 1931, f II, Arb. 26, KP br. 1698 od 2. III 1931, izveštaj Nastasijevića pov. br. 325 od 20. VI 1931, godine).

⁷⁹) DASIP KPO, 1931, f II, Arb. 26, KP br. 3635 od 28. IV. 1931, izveštaj jugoslovenskog otpravnik poslova u Tirani dr. Macana br. 777 od 24. IV. 1931, isto, Arb. 29, sv. I, KP br. 1689 od 2. III 1931. i 2774 od 1. IV. 1931, izveštaji Nastasijevića pov. br. 325 od 20. II. 1931. i pov. br. 619 od 23. III. 1931. godine.

Položaj Albanije otežan je i odbijanjem Italije da uvozi albanske masline. Italijanske vlasti su vratile nekoliko tovara albanskih maslina iz Barija, sa motivacijom da su kvarne. Sve ovo je pojačalo nezadovoljstvo u albanskim protivrednim krugovima, koji su sve odlučnije postavljali zahtev za reviziju trgovinskog ugovora i određivanje kontingenata za uvoz stoke, maslina, nerafiniranog ulja, sirovih koža i vune, uz smanjenje carine za te artikle. Ovo pitanje je pokrenuto i u albanskoj Narodnoj skupštini prilikom debate o budžetu za 1931/1932. godinu⁸⁰).

Kriza se odrazila i u albanskoj industriji koja, iako nerazvijena, nije bila zaštićena zaštitnim carinama od uvoza strane robe, tako da je u Albaniji sve više počela da se povećava nezaposlenost. Na povećanje broja nezaposlenih uticala je i činjenica što su u vreme krize Jugoslavija, Rumunija i Grčka prestale da primaju albanske radnike⁸¹). Nemogućnost da se nađe zaposlenje u Albaniji, ili Jugoslaviji, Grčkoj i Rumuniji, prouzrokovala je pojačano iseljavanje Albanaca u SAD, a posle popunjavanja kvote u Kanadu i Argentinu. Ranije su iseljenici slali znatne svote novaca svojim porodicama u Albaniji, koje su jedan deo deponovale u banci. Oni su se, sem toga, vraćali u zemlju i donosili svoje uštedevine, što je takođe bilo značajno za albanske finansije. U vreme ekonomske krize, međutim, ovo se izmenilo. Jugoslovenski poslanik u Tirani Đorđe Nastasijević izveštavao je da „u poslednje vreme. . . usled sadašnjih političkih prilika i malkontentizma, koji vlada u zemlji, mnogi se Arbanasi sele iz Albanije bez namere povratka, a kako se je vlada u više mahova poslužila iseljeničkim novcem deponovanim ili datim na štednju kod banke, oni ga više ne šalju kući nego ga ulažu u stranim bankama i pozivaju svoje porodice u inostranstvo. . .”. Zbog toga je vlada u februaru 1931. donela zakon o emigraciji, kojim je nastojala da oteža odlazak zauvek i želela da ga ograniči na najviše pet godina⁸²).

Pogoršano ekonomsko-finansijsko stanje odrazilo se na predlog budžeta za 1931/32 godinu. Tada je prvi put u predlogu budžeta javno predviđen deficit od 3,385.000 zlatnih franaka (28,000.000 prihodi, a 31,385.000 zl. franaka rashodi)⁸³).

Jedina mogućnost da se budžet uravnoteži i da se donekle ublaže posledice krize bila je da se dobije jedan veći zajam. Međutim, italijanska vlada nije htela da odobri zajam sličan onom iz 1925. godine, koji bi u celom iznosu bio stavljen na raspolaganje albanskoj vladi. Pre svega, bilo je izvesno da Albanija nije u stanju da jedan veći zajam uredno otplaćuje, kao što se to pokazalo sa zajmom od 1925. godine, a s druge strane italijanska vlada nije

⁸⁰) DASIP KPO, c1931, f II, Arb. 45, sv. I, KP br. 164 od 10. I. 1931, izveštaj jugoslovenskog otpravnika poslova u Tirani Miloja Dimitrijevića pov. br. 2 od 2. I. 1931.

Isto, Arb. 26, KPO br. 3635 od 28. IV. 1931., izveštaj dr Macana br. 777 od 24. IV. 1931.

⁸¹) Vid. o tome članak u korčanskom listu *Zeri e Korces* od 13. I. 1931, prevod članka KPO 1931, f II, Arb. 39, sv. I, KP br. 592 od 24. I. 1931. godine, izveštaj jugoslovenskog konzula u Korči br. 32 od 19. I. 1931.

⁸²) DASIP KPO, 1931, f II, Arb. 39, sv. I, KP br. 1373 od 20. II. 1931, izveštaj Nastasijevića pov. br. 255 od 13. II. 1931. O ovom zakonu vidi i *Les Balkans*, Athenes, april 1931, W. 7,22c.

⁸³) Isto, Arb. 35, KP br. 4352 od 18. V. 1931. izveštaj jugoslovenskog poslanstva u Tirani pov. br. 936 od 8. V. 1931.

bila zadovoljna Zoguovim režimom. Naime, iako je potpisao tiranski pakt-novembra 1926. i vojni pakt novembra 1927. godine, Zogu je i dalje održavao bliske odnose s Engleskom⁸⁴). Zato je italijanska vlada htela da odobri Albaniji zajam iz kogà bi albanskoj vladi svake godine stavljala na raspolaganje određenu sumu i tako uvek imala mogućnost da ga uskrati ukoliko bi došlo do političkih razmimoilaženja i da na taj način ima sigurno sredstvo za vršenje presije na albansku vladu⁸⁵).

Za davanje zajma italijanska vlada je postavila teške uslove. Prema obaveštenjima koje je imalo jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova, italijanski zahtevi su bili sledeći:

- 1) da komanda albanske vojske bude poverena jednom italijanskom generalu i važnija komandna mesta italijanskim oficirima;
- 2) da u ministarstva finansija, privrede i građevinarstva uđe po jedan italijanski kontrolor;
- 3) da se zaključi carinska unija i
- 4) da se engleski instruktori u žandarmeriji zamene italijanskim oficirima⁸⁶).

Pored ovih zahteva, od velikog značaja bio je i zahtev Italije za naseljavanje italijanskih kolonista u Albaniji.

Pišući o italijanskim uslovima nemački konzul u Tirani Fon Hej isticao je da bi njihovo prihvatanje značilo vanredno pojačanje italijanskog položaja u Albaniji i da to predstavlja ubrzanje tempa italijanske „penetration pacifique”⁸⁷). Albanska vlada se suprotstavljala italijanskim zahtevima, ali je Italija ipak obezbedila saglasnost za prisustvo njenih instruktora u albanskim ministarstvima, pored onih koji su od 1927. godine postojali u albanskoj vojsci. Posle potpisivanja ugovora o zajmu jedan italijanski instruktor došao je u albansko Ministarstvo finansija, dva u Ministarstvo javnih radova, i po četiri u Ministarstvo privrede i Ministarstvo prosvete⁸⁸).

Pregovori su završeni izmenom nota 26. juna 1931. godine u kojima se utvrđuju uslovi za dobijanje zajma u iznosu od 100.000.000 zlatnih franaka. To je bio beskamatni zajam, koji je trebalo da bude stavljen na raspolaganje albanskoj vladi u 10 godišnjih rata od po 10.000.000 zlatnih franaka. Vraćanje zajma nije bilo precizno određeno, već je bilo prepušteno albanskoj vladi da se stara o obezbeđenju finansijskih sredstava u tu svrhu kada njihovo

⁸⁴) Jugoslovenski vojni izaslanik u Tirani referisao je 1926. godine da se od svih zemalja Engleska najviše bori za očuvanje albanske nezavisnosti iz bojazni da ne dođe do sporazuma između Jugoslavije i Italije o podeli Albanije, u kom bi slučaju dalja italijanska ekspanzija bila usmerena prema Grčkoj, a to je moglo da ugrozi engleske pozicije u istočnom Mediteranu (AVII, neregistrovano, mikrofilm u IDN, referat JVI ppuk. Dinića o vojno političkoj situaciji u Albaniji od 25. maja 1926).

⁸⁵) PAAA, WII, Albanien, Finanzwesen 1, Bd 1. izveštaj nemačkog konzula von Hey-a, DKT № 340 od 28. IV. 1931.

⁸⁶) DASIP LP, 1931, Kut. 604; I/17, pov. br. 243 od 25. V. 1931, mes. polit. izveštaj MIP-a za april 1931. godine. Prema ovom izveštaju zahtev pod 1 bio je podnet u vidu zakonskog projekta Državnog savetu, ali ga je ovaj odbacio. Italijanska vlada je demantovale vesti o takvom zahtevu, ali je i nemački konzul u Tirani smatrao da one nisu neosnovane (Kao prim. 169).

⁸⁷) Kao prim. 169.

⁸⁸) Staley, n. n., 85.

oduzimanje od albanskog budžeta bude moguće bez štete po privredni i finansijski položaj zemlje, ali ni u kom slučaju pre nego što albanski budžetski prihodi ne dostignu visinu od 50 miliona zlatnih franaka⁸⁹⁾.

Italijanska vlada je uspela da se u ugovor o zajmu unesu odredbe čisto političkog karaktera od vrlo velikog značaja. Naime, bilo je predviđeno da će zajam biti pružan samo pod uslovom produženja „pune i iskrene tehničke i političke saradnje između dveju vlada”⁹⁰⁾.

Kao što se vidi, razlozi za odobravanje ovog zajma bili su izrazito političke prirode. Već sama činjenica da je zajam dodeljen u uslovima oštre privredne i finansijske krize, kada je i sama Italija preživljavala velike teškoće, govori dovoljno o njegovom karakteru.

Posle formiranja Albanske narodne banke i dodeljivanja zajma od 1925. godine, kao i posle ugovora od 1926. i 1927. godine, Italija je sporazumom o zajmu od 26. juna 1931. i dolaskom italijanskih instruktora u albanska ministarstva uspela da još više ojača svoju kontrolu nad celokopnom albanskom privredom.

Italijanski pritisak na Albaniju za vreme pregovora za zajam u toku 1930. i 1931. godine uticao je na pogoršanje italijansko-albanskih odnosa. Zogu je uvideo da je veliki italijanski uticaj opasan i za njegov položaj i zato je počeo da manevriše. On je uputio poznatog italofila Mehmeda Konicu da se uključi u rad balkanskih konferencija. S druge strane, pojačao je svoje veze s Engleskom. Pogoršanje italijansko-albanskih odnosa javno se ispoljilo krajem 1931. godine, kad je Zogu odbio da prihvati produženje tiranskog pakta od 1926. godine za narednih pet godina. Italijanska vlada je na to odgovorila stvaranjem novih teškoća oko isplate prve rate iz zajma od juna 1931. godine⁹¹⁾ i odbila da dodeli ratu za 1932. godinu. Ona je takođe sugerisala društvu SVEA da postavi zahtev za otplatu dospelih rata po zajmu od 1925. jer je moratorijum isticao početkom 1935. godine.

Obustavljanje italijanskih subvencija još više je pogoršalo težak ekonomski položaj zemlje, nastao usled ekonomske krize. I onako mali albanski izvoz još više je opao. U 1932. godini on je iznosio samo 30% izvoza u 1929. godini, dok je istovremeno uvoz opao na 60% uvoza iz iste godine⁹²⁾. Kao

⁸⁹⁾ Kako su planirani budžetski prihodi išli do 30 miliona zl. franaka, njihov porast do 50 miliona, s obzirom na dotadašnji tempo privrednog razvitka, nije mogao da se očekuje u dogledno vreme.

⁹⁰⁾ Smirnova, *Из истории италияноско агресси в Албании [1938-1941], Новая и новейшая история*, Moskva 1957, № 3, 133.

⁹¹⁾ Do kraja novembra 1931. albanskoj vladi je od strane komisije stavljena na raspolaganje suma od 1,8 miliona zl. franaka na osnovu dokumenata o utrošku. Kad je albanska vlada zatražila da joj se i ostatak od 8,2 miliona stavi na raspolaganje, komisija je zatražila da se prethodno dostave dokumenta s tačnim proračunom i opisom radova, uz napomenu da će se pomenuta suma ugasiti ukoliko dokumentacija ne bude podneta na vreme, jer se rata ne prenosi za sledeću godinu (DASIP LP, 1932, kut. 692, I/14, pov. br. 56 od 25. I. 193 Mes. polit. izv. MIP-a za decembar 1931).

⁹²⁾ Glasnik Zavoda za unapređenje spoljne trgovine, Beograd 1934, god. V, br. 10, 233. Opadanje izvoza u vreme ekonomske krize najviše je pogodilo sir i maslinovo ulje — dva najznačajnija artikla albanskog izvoza. Tako je izvoz sira od 1.400 tona u 1929/30. opao na 736,7 u 1931. i 738,6 u 1932. godini, a izvoz maslinovog ulja od 1.700 tona u 1929. na 47,5 tona u 1931. i 14,6 tona u 1932. godini (Isto, br. 28, 612).

posledica bržeg opadanja izvoza nego uvoza, vrednost izvoza u 1932. godini iznosila je samo 19,7% uvoza iste godine, što je bio najnepovoljniji odnos u toku celog perioda između dva svetska rata⁹³). Ovakav pasivni saldo uticao je da budu utrošene sve rezerve kojima je narod raspolagao. Korčanski list „Gazeta e Korčes” pisao je 12. januara 1932. da je poljoprivreda sasvim propala i da je za nabavku žitarica potrošeno „i ono malo dolara koji stižu iz Amerike, ili su izvađeni i poslednji zlatnici”⁹⁴).

Zogu je bio prinuđen da zatraži nov moratorijum za otplatu zajma od 1925. i nastavljane davanja rata po zajmu od 1931. godine. Italija je to iskoristila da postavi zahtev za sklapanje carinske unije i naseljavanje većeg broja italijanskih kolonista u Albaniji. Ovi zahtevi su izazvali proteste u prvom redu Jugoslavije a zatim i Engleske i Francuske te je italijanska vlada morala da demantuje vesti o zahtevu za carinsku uniju⁹⁵). Ona, međutim, ipak nije odobrila zajam Albaniji. To je izazvalo dalju finansijsku krizu u Albaniji, što je imalo za posledicu ukidanje nekih vojnih jedinica i otpuštanje većeg broja oficira i podoficira, ukidanje 70 opština, 9 prefektura i izvesnog broja sudova. Svi državni službenici morali su se odreći jednomesečnih prinadležnosti⁹⁶). Kako su ove mere smatrane kao pokušaj za odvajanje od Italije, čiji je uticaj bio omrznut u narodu, one nisu nailazile na velik otpor. Naprotiv, bile su popularne⁹⁷). Početkom 1934. godine teškoće su se povećale. Nestašica hrane u Puki i Miriditi uzela je takve razmere da je vlada bila prinudjena da deli kukuruz gladnom stanovništvu. Unutrašnja trgovina je zamrla, što je naročito pogodilo Skadar, u kome je 1934. godine zatvoreno 46 trgovinskih radnji. Vlada je morala i dalje da otpušta službenike i da umanju sve plate za još 15 do 20 procenata⁹⁸).

Da bi donekle sanirala stanje, albanska vlada je pristupila potpisivanju novih trgovinskih sporazuma sa Čehoslovačkom, Grčkom i Jugoslavijom i iskoristila ih kao adut u pregovorima s Italijom. Do sporazuma, međutim, nije došlo. Naprotiv, odnosi su se još zaoštrili. Zogu je, naime, uticao da se donese zakon o izmeni člana 206. i 207. albanskog Ustava, kojim se zatvaraju sve privatne škole u Albaniji, što je naročito pogodilo Italiju⁹⁹). Sem toga, on je otpustio iz albanske vojske velik broj italijanskih vojnih instruktora, bez prethodne saglasnosti italijanske vlade¹⁰⁰). Na te mere Italija je odgovorila

⁹³) Izvoz je iznosio 4,5 miliona zl. franaka, a uvoz 22,81 miliona (Skendi, n. d. 225).

⁹⁴) List je doneo podatak da su novčane pošiljke iz Amerike dva puta manje u odnosu na 1930. godinu, a da su iz Australije sasvim prestale (Prevod članka vidi u DASIP KPO, 1932, F XII, Arb. 295, KP br. 560 od 26. I. 1932).

⁹⁵) Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925—1939*.

⁹⁶) AVII, 17, 27, 2, 16, izveštaj JVI načelniku GG K. pov. br. 190 od 8. IV. 1934.

⁹⁷) DASIP, LP, 1933, I/14, pov. br. 893 od 14. XI. 1933, mes. pol. izv. MIP-a za septembar 1933. godine.

⁹⁸) DASIP KPO, 1934, F XXIII, Arb. 233, sv. II, KP pov. br. 5444 od 11. V i pov. br. 5919 od 22.V. 1934, izveštaj jug. konzula u Skadru pov. br. 426 od 7. V. i pov. br. 454 od 18. V. 1934. godine.

⁹⁹) Tekst izmenjenog člana 206 i 207 vid. u *Dictionaire diplomatique*, III, pod *Albanie*.

¹⁰⁰) DASIP, LP 1934, I/14, P 1. br. 604 od 26. VII. 1934. mes. pol. izv. MIP-a juni 1934. godine.

PA AA, Pol. IIB, Albanien, Alb-It., Bd 8, izveštaj von Lucwalda AA-u, DKT W 379 od 25. VI. 1934.

demonstracijom svoje ratne flote, koja je krajem juna 1934. godine nenajavljeno uplovila u dračku luku. Ova Musolinijeva demonstracija imala je uspeha. Zogua je zahvatila panika. Predstavnici Engleske, Francuske i Jugoslavije nisu pokazali spremnost da ga podrže već su mu savetovali pomirljivost i on je prihvatio posetu italijanskog admirala i naredio da mu se ona uzvrati. Tako je ovoj demonstraciji sile dat karakter kurtoazne posete¹⁰¹).

Za vreme demonstracije italijanske flote obnovljeni su pregovori između italijanskog poslanika Koha i albanske vlade¹⁰²). Pomirljiv stav Zogua naročito je došao do izražaja krajem 1934. i početkom 1935. godine, jer se tada znatno komplikovalo unutrašnje političko stanje u Albaniji. U severnoj Albaniji odmetnuo se pukovnik Muharem Bajraktari, ugledni prvak Malisora, koji je bio otpušten iz službe pod pretekstom smanjenja osoblja zbog finansijskih teškoća. Pobuni koja je pretila spremao se da se priključi Šefket Vrlaci, koji je težio da uz italijansku pomoć dođe na vlast¹⁰³). Muharem Bajraktari je početkom 1935. godine bio prinuđen da pređe na jugoslovensku teritoriju¹⁰⁴), ali stanje u Albaniji ni izdaleka nije bilo sređeno i Zogu je morao da likvidira spor s Italijom i obezbedi priliv italijanskog novca kako bi učvrstio svoj položaj. S druge strane, zbog zaoštrenih odnosa s Jugoslavijom, posle atentata na kralja Aleksandra u Marselju, 9. oktobra 1934. godine, italijanska vlada je želela da sredi odnose s Albanijom kako ne bi došlo do odlučnije jugoslovenske akcije za njeno emancipovanje od Italije. Istovremeno italijanska vlada je koristila unutrašnje teškoće u Albaniji i podstrekavala nezadovoljstvo protiv Zoguoove vlade. Tako je 16. avgusta 1935. izbila pobuna u Fijeriju, koja je zahvatila dobar deo južne Albanije. Pobuna je bila brzo ugušena, ali je predstavljala ozbiljnu opomenu vladi, jer je bilo očigledno da je bila inspirisana

¹⁰¹) PA AA, Pol. IIb, Albanien, Alb-It., Bd 8, izveštaj von Luckwalda AA-u, DKT W 390 od 29. VI. 1934; DASIP, LP. 1934, I/2, pov. br. 651 od 9. VIII. 1934, šifr. pismo Jeftića LP-u pov. br. 14639 od 2. VII. 1934. godine.

¹⁰²) Pariski list *Le Temps* od 5. jula 1934. godine doneo je vest da je Koh postavio sledećih pet zahteva:

1) Italija ima pravo da na osnovu vojnog saveza od 1927. godine i dalje zadrži u albanskoj vojsci 16 vojnih instruktora, koji su ostali u Albaniji;

2) Italija ima pravo da tri obalske baterije iz Drača povuče za Italiju;

3) Albanija je dužna da stavi na snagu obećano produženje koncesije za vazdušni saobraćaj italijanskom društvu Aero Lloyd.

4) konflikt zbog zatvaranja privatnih škola u Albaniju mora se rešiti u smislu zahteva katoličkog klera i

5) obaveza koju je albanska vlada dala svojom notom od 26. aprila 1927. da će u skladu sa savezničkim odnosima svoju spoljnu politiku podesiti prema italijanskoj spoljnoj politici mora se obnoviti. Nemački poslanik u Tirani fon Lukvald je izveštavao Auswärtiges Amt da se ovi navodi slažu s podacima koje je dobio od predstavnika država Male antante u Tirani (PA AA, Pol. II b, Albanien, Alb-It., Bd. 8, DGT W 414 od 10. VII 1934).

¹⁰³) Busch-Zantner, *Albanien*, 129.

PAAA, Pol. II b, Albanien, Alb-It., Bd. 8, DGT, W 842 od 17. XII 1934. godine.

¹⁰⁴) AVII, 17, 27, 2, 12, izveštaj JVI u Tirani načelniku GG, str. pov. br. 968/34 od 7. I. 1935; vidi Archiv der Gegenwart, 1935, 1856.

iz Italije, gde su se pobunjeničke vođe sklonile¹⁰⁵). Sve to je uticalo da Zogu postane mnogo popustljiviji. Kao prvi znak albanskog popuštanja usledila je ostavka ministra prosvete Ivanaja, što je trebalo da nagovesti novu prosvetnu politiku. Dalji znaci bili su neprihvatanje odluke Saveta Društva naroda o primeni ekonomskih sankcija protiv Italije zbog agresije na Etiopiju, i ostavka vlade Pangeli Evgelija 16. X. 1935. godine. Novu vladu formirao je Mehdi Frašeri, poznati pristalica politike oslona na Italiju¹⁰⁶).

Treba reći da je albanski narod javno izražavao svoje simpatije prema Etiopiji. Jugoslovenski vojni izaslanik izveštavao je da se u Korči prijavilo oko 30 dobrovoljaca za rat protiv Italije, na strani Abisinaca¹⁰⁷).

Nova vlada je privela kraju pregovore s Italijom i 19. marta 1936. godine potpisano je 12 italijansko-albanskih sporazuma ekonomsko-finansijske prirode. Prema ovim sporazumima italijanska vlada je preuzela obavezu da u narednih pet godina isplati albanskoj vladi 22 miliona zlatnih franaka i odrekla se potraživanja već isplaćenih 17 miliona zlatnih franaka iz zajma od 1931. godine. U stvari otpisivanje ovog duga je cena da se Albanija zadrži u stanju potčinjenosti. Italija je obezbedila ozbiljne garantije za nove zajmove koje je odobrila Albaniji. To su, pre svega, bili prihodi od dračkog pristaništa i monopola na duvan, obustavljanje daljeg isplaćivanja rente za koncesije za iskorišćavanje i eksploataciju nafte, dobijanje novih koncesija za istraživanje nafte i monopolski položaj društva EIAA za izvoz albanskih proizvoda. Italija je ovim sporazumima postigla i značajne političke rezultate, jer je sprečila zbliženje Albanije s balkanskim zemljama i nejno pristupanje Balkanskom sporazumu i ponovo ojačala kontrolu nad albanskom vojskom. Posle ovih sporazuma Italija je nastavila vrlo intenzivno da pojačava svoje pozicije u Albaniji dobijanjem novih koncesija i potpunom kontrolom nad albanskom spolnom trgovinom, koju je potpuno potčinila sebi putem prinude albanske vlade da donese uredbu o kontroli uvoza, koja je orijentisala uvoznike na uvoz robe iz Italije¹⁰⁸).

¹⁰⁵) Jugoslovensko Ministerstvo spoljnih poslova smatralo je kao sigurno da je Italija organizator ove pobune, što se vidi iz sledećeg odeljka pisma Ive Andrića londonskom poslanstvu: „Fakta, da su pobunjenici svoju akciju razvili u okrugu Beratskom, gde najviše ima italijanskih koncesija, da je glavni pokretač pobune, novinar Čerkezi, veliki italoofil, u čiju je kuću pred pobunu svaki čas zalazio italijanski agent Montanari i da su kolovođe pobune pobjegli motornim čamcem preko ostrva Sazena u Bari, jasno dokazuju da iza ove pobune stoji Italija i nezadovoljni begovi” (DASIP, LP, 1935, I/1, pov. br. 694 od 16. IX.1935, MIP pov. br. 1077 od 4. IX. 1935).

¹⁰⁶) Vid *Survay* 1935, II, 80, 211, 234, 426.

DASIP, LP, 1935, I/1, pov. br. 942 od 15. X. 1935, Cirkularno pismo Ministarstva spoljnih poslova, pov. br. 25375 od 28. X. 1935. Jugoslovensko ministarstvo spoljnih poslova cenilo je da Mehdi Frašeri ne spada u broj plaćenih italijanskih privrženika u Albaniji, već da tu politiku zastupa iz uverenja i da važi kao patriota koji smatra da je ujedinjenje svih Albanaca moguće samo uz pomoć Italije (Isto).

¹⁰⁷) AVII, 17, 27, 2, 47, Izveštaj JVI pov. br. 307 od 18. IX. 1935.

¹⁰⁸) Vid. o tome više Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju*, 202—212.

Pogoršanje međunarodnog položaja Albanije posle anšlusa Austrije i okupacija od strane Italije

Međunarodni položaj Albanije ušao je u svoju krizu posle anšlusa Austrije. Italija je bila nezadovoljna ovim nemačkim potezom, jer se plašila njenog prodora na Jadran. Postojala je i bojazan da se Nemačka javi kao italijanski konkurent za dominaciju u Albaniji. Zato je Čano već početkom maja 1938. godine predložio Musoliniju da se izvrše sve pripreme za konačno likvidiranje albanske nezavisnosti i njeno pripajanje Italiji¹⁰⁹). Zauzeto je stanovište da se to učini čim međunarodne prilike budu dozvolile, odnosno kad se završi kampanja protiv španske republike¹¹⁰). Nemački ambasador u Rimu obavestavao je Auswärtiges Amt da će kao povoljan trenutak smatrati onaj momenat kad događaji od 13. marta 1938. godine dovedu do daljih teritorijalnih izmena u Evropi¹¹¹).

Nova neposredna opasnost po albansku nezavisnost nastala je u vreme sudetske krize i minhenske konferencije. Albanska vlada je očekivala da će u slučaju rata u Evropi Italija izvršiti aneksiju Albanije. Za to su postojali opravdani razlozi jer je Italija zaista izvršila koncentraciju vojnih i pomorskih snaga kako bi ih u slučaju izbijanja rata odmah iskrčala u Drač i Valonu. Paralelno s tim italijanska služba u Albaniji vrbovala je plaćenike i delila novac oficirima koji su bili odani italijanskoj politici¹¹²).

Kriza u vreme anšlusa i minhenske konferencije pokazala je da je albanski narod spreman da se odupre italijanskoj invaziji. Zogu je bio svestan toga da bi ulazak italijanskih trupa u Albaniju značio kraj njegove vlasti. Zato je odlučio da se suprotstavi italijanskom pritisku. On je nastalu situaciju iskoristio da se poveže s albanskim nacionalistima-protivnicima širenja italijanskog uticaja kako bi popravio svoje pozicije unutar zemlje. Posle minhenskog sporazuma, kada se pokazala čvrsta povezanost Hitlera i Musolinija, kao i popustljivost engleske i francuske vlade, Zogu je požurio da uveri Musolinija u svoju vernost, ali to nije uticalo na italijansku odluku da se nezavisnost Albanije najskorije likvidira¹¹³).

Trenutak koji je odlučio sudbinu Albanije nastupio je 15. marta 1939 kada je Nemačka okupirala Čehoslovačku. Musolini i Čano naredili su da se pripremi sve za izazivanje unutrašnjih nereda u Albaniji. Njihova direktiva je bila „tako i toliko zamutiti vodu da se ne mogu prozreti naše prave namere”, kako beleži Čano u svom dnevniku¹¹⁴). Dvadeset petog marta 1939. Zoguu je uručen italijanski predlog za „sporazum” kojim bi dobrovoljno bio prihvaćen italijanski protektorat. Zogu je pokušao da odlaže odgovor da bi potražio, pre svega, zaštitu Engleske i Jugoslavije. Kako takva obećanja nije dobio, našao se sam prema Italiji. Italijanska vlada je koristila indiferentnost evrop-

¹⁰⁹) *Tajni arhivi grofa Ciana*, Zagreb 1952, 211—213.

¹¹⁰) J. Lukacs, *The Greath Powers and Eastern Europ*, New York 1953, 206.

¹¹¹) PAAA, Pol. IV, Albanien, Alb-It, Bd. 1, Izveštaj fon Makenzena AA-u, DBR W 3355 od 13. VI. 1938.

¹¹²) Vid. o tome više: Ž. Avramovski, *Italijanska okupacija Albanije i držanje jugoslovenske vlade*, Istorijski glasnik, Beograd 1/1963, 9—10.

¹¹³) Isto.

¹¹⁴) *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb 1946, 42.

skih država i 5. aprila uručila ultimatum albanskoj vladi da prihvati uslove ponuđenog ugovora. Ultimatum je isticao 6. aprila u 12 časova. Pošto odgovor nije dobijen, sledećeg dana ujutru italijanska flota se obrela pred albanskim lukama i počelo je iskrcavanje. Zogu je bio svestan da je svojom dotadašnjom politikom oslonca na Italiju proigrao svoj položaj. Iako je znao da ne može pružiti ozbiljan otpor, ipak se odlučio na makar i simboličan otpor kako bi se ubrojio u ratujuće strane i sačuvao izgleda da se posle rata i pobede nad fašističkim državama ponovo vrati na vlast. Zato je dobar deo vojnih snaga upotrebio da štite njegovo bekstvo prema Grčkoj umesto da ih postavi za odbranu obale. Pošto su i kralj i vlada napustili zemlju na sam dan napada, italijanska vojska je bez većeg otpora, sem u Draču, u roku od tri dana okupirala celu Albaniju¹¹⁵).

Dva dana po okupaciji zemlje, 12. aprila 1939, okupljeno je u Tirani 120 predstavnika iz svih 10 albanskih prefektura, koji su proglašeni Ustavotvornom skupštinom. Ova „skupština“ ukinula je albanski ustav i prihvatila „ustav“ koji je sačinjen u Rimu, a albanska kruna ponuđena je italijanskom kralju. Formirana je i kvislinška vlada na čelu sa Šefket-beg Vrlacijem. On je na čelu vladine delegacije 16. aprila 1939. zvanično predao krunu italijanskom kralju, čime je nezavisnost Albanije i formalno zapečaćena. Nova vlada Šefketa Vrlacija uskoro je potpisala i sporazum o izjednačenju građanskih prava Italijana i Albanaca u obema zemljama i konvenciju o carinsko-ekonomskoj i monetarnoj uniji Albanije i Italije, kojom je Albanija uklopljena u italijanski privredni i carinski sistem i oduzeta su joj prava na spoljnu trgovinu. Konvencija je predviđala da na ime carinskih prihoda za izravnjanje budžeta italijanska vlada uplaćuje u albanski budžet 15 miliona franaka godišnje. Tako je Albanija predala Italiji sve svoje državne prerogative, a za uzvrat dobila izvesnu subvenciju za vođenje autonomnih poslova. Početkom juna su ukinuti albansko Ministarstvo inostranih poslova i albanska diplomatska predstavništva, a sva diplomatska i konzularna služba koncentrisana je u italijanskom Ministarstvu inostranih poslova. Istovremeno, zaključen je sporazum o spajanju albanske vojske i žandarmerije s italijanskom vojskom i žandarmerijom¹¹⁶).

Prema novom „ustavu“, Albanija je proglašena ustavnom monarhijom pod dinastijom Savoja. Zakonodavna vlast pripadala je kralju i vrhovnom fašističkom savetu, a izvršna kralju¹¹⁷).

Kralja je u Albaniji predstavljao luogotenente (namesnik ili generalni guverner). Kralj je upravljao preko njega i preko vlade, ali je sam komandovao vojnom silom, objavljivao rat, sklapao mir, postavljao činovnike i dr. U civilnoj administraciji luogotente-u sa pomagali jedna vrsta premijera u senci, poznat kao glavni italijanski savetnik kod luogotente-a i kod albanskog premijera, i generalni inspektor fašističke stranke¹¹⁸).

Posle okupacije Albanije, Italija je odmah preduzela mere da od nje načini mostobran za dalje nadiranje na Balkansko poluostrvo. Odmah su

¹¹⁵) Vid. Ž. Avramovski, *Italijanska okupacija Albanije*, 12—23; Смирнова, *Из истории италийской агрессии в Албании*, 1938—1941. г. *Новая и новейшая история*, Москва 1957, III, 140 i dalje.

¹¹⁶) Ž. Avramovski, *Italijanska okupacija Albanije*, 23—27.

¹¹⁷) Skendi, n. d., 61.

¹¹⁸) Isto,

otpočeli radovi na proširenju drumske mreže, uređenju aerodroma, pristaništa i drugih vojnih objekata. S druge strane, formiranjem fašističke stranke i zavođenjem novog nastavnog i vaspitnog programa povedena je široka kampanja za ideološko jačanje italijanskih pozicija u Albaniji. Ovakvoj italijanskoj politici išli su na ruku albanski begovi, koje je italijanska vlada potplaćivanjem i dodeljivanjem titula i položaja lako pridobila¹¹⁹).

Ekonomske, socijalne i kulturne prilike u Albaniji

Zoguova politika prepuštanja zemlje italijanskom uticaju radi dobijanja finansijske podrške, koja mu je bila potrebna za organizovanje državnog i vojnog aparata u cilju očuvanja vlasti, uticala je na stagnaciju ekonomskog razvitka. U godinama pre drugog svetskog rata albanska privreda se malo razlikovala od one posle prvog svetskog rata. Poljoprivreda, kojom se bavilo 80% stanovništva, i dalje je bila na veoma niskom stupnju. Italijansko angažovanje u albanskoj poljoprivredi imalo je za posledicu stvaranje velikih poseda na koje su naseljavani italijanski kolonisti. Prema albanskim zakonima bilo je zabranjeno sticanje zemljišnog poseda od strane stranih državljana. Ove zakonske odredbe, međutim, izigravane su uzimanjem zemlje u zakup na 99 godina. Tako su plodna područja u albanskoj niziji pretvorena u italijanska poljoprivredna dobra. Ova su imanja bila potpuno odvojena od uticaja albanskih državnih organa, predstavljala državu u državi i veoma važan elemenat za širenja italijanskog uticaja. Ona su bila dobro opremljena poljoprivrednim mašinama i bavila su se proizvodnjom žitarica za izvoz u Italiju. Na drugoj strani, albansko selo je i dalje čamilo u jakim ostacima feudalnih odnosa¹²⁰). Zogu je 17 aprila 1930. godine doneo zakon o agrarnoj reformi, ali on je ostao bez rezultata. Zakon je predviđao oduzimanje uz obeštećenje 1/3 obradive zemlje velikoposедника. Ovo je, međutim, izbegnuto putem fiktivne deobe poseda na članove porodice ili putem pretvaranja obradive zemlje u pašnjake, koji nisu padali pod udar zakona¹²¹). Tako je uoči drugog svetskog rata 40% obradive zemlje bilo u rukama krupnih posедника-begovа, koji su činili samo 3% domaćinstava, dok je, na drugoj strani, 14% seljačkih porodica otpadalo na bezemljaše koji su uglavnom radili kao napoličari ili argatovali na begovskoj zemlji¹²²). Ostalu masu od 83% seljačkih gazdinstava činili su sitni i srednji posедnici čiji je posед imao prosečnu veličinu od 1,8 ha¹²³).

¹¹⁹) Čano o tome beleži u svom Dnevniku: „Bilo je dovoljno nekoliko odlikovanja i namještenja, da uškopimo Albaniju, a da bolesnik ne vrišti” (Ciano, *Dnevnik*, 84).

¹²⁰) Ž. Avramovski, *Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju*, 170—171.

¹²¹) Stavrianos, n. d., 742.

¹²²) В. Смирнов, *Свободная Албания*, Москва 1954, 25; X. Мара, *Развитие народного хозяйства Албании*, *Мировая социалистическая система хозяйства*, Москва 1958, 430; Т. Манчха, *Албаниа, по пътя към социализма*, София 1952, 7, navodi da je do rata 50% obradive zemlje pripadalo veleposедnicima, a da je 20% poljoprivrednika otpadalo na bezemljaše.

¹²³) R. Banović, *Posleratni razvoj privrede u Albaniji*, Institut za međunarodnu politiku i privredu (šapirografisano), Beograd, 1959, 1—2.

Polufeudalni odnosi na krupnim posedima i jevtina radna snaga s jedne, a siromaštvo sitnih posednika s druge strane, uticali su da poljoprivredna tehnika ostane na vrlo niskom nivou. Tako je, na primer, u čitavoj Albaniji 1938. godine bilo samo 32 traktora¹²⁴).

Nesavremena obrada, neprimenjivanje plodoreda različitih kultura i ostavljanje zemlje na ugaru uticalo je da 20% obradive površine bude van obrade. To je još više pogoršavalo odnos kultivisane površine prema celokupnoj teritoriji, koja do kraja ovog perioda nije prelazila 10—11 procenata. Ovakvo stanje u poljoprivredi odrazilo se u njenoj niskoj produktivnosti. Računajući proizvodnju prema stanovniku zavisnom od rada u poljoprivredi, Albanija je imala najmanju proizvodnju u Evropi—oko pet puta manja od evropskog proseka¹²⁵).

Sve je to uticalo da je Albanija morala stalno da uvozi velike količine žitarica, u prvom redu kukuruza, potrebnih za prehranu stanovništva¹²⁶).

O zaostalosti albanske poljoprivrede list „Gazeta e Korces” od 7. IV. 1932. godine pisao je sledeće: „Mi nemamo dovoljno hleba, ali zato zemljište nije krivo. Krivo je doba. . . Hiljade hektara postoje kao utrine u Muzećeji i Kavaji i ono što se poore, obrađuje se samo koliko da se šareni, kao za vreme Rimljana. . .”¹²⁷).

O stanju albanske poljoprivrede reljefnu sliku daje i grof Čano u svom izveštaju Musoliniju od 2. maja 1938. godine, posle posete Albaniji povodom ženidbe kralja Zogua. „Današnje stanje poljoprivrede je jako skromno. Zemlja je vrlo često neobrađena, čak i u području ravnica i brežuljaka u srednjoj i istočnoj Albaniji”, konstatuje Čano i nastavlja: „Područja uz more. . . su većim dijelom pretvorena u baruštine zbog rijeka, kojih tok nije nigdje reguliran. Računa se, da samo između Skadra i Valone ima više od 1700 četvornih kilometara zemlje koja bi se dala lako vratiti poljoprivrednoj

¹²⁴) Mapa, n. n., 131.

¹²⁵) U periodu od 1931. do 1935. godine, ako se evropski prosek označi sa 100, onda je indeks proizvodnje u pojedinim zemljama bio sledeći:

Albanija	22
Jugoslavija	38
Bugarska	47
Italija	73
Francuska	174
Nemačka	195
Holandija	259
Engleska	319
(Stavrianos, n. d., 597)	

¹²⁶) U 1931. godini žitarice i drugi poljoprivredni proizvodi, bez kolonijalne robe učestvovali su u albanskom uvozu sa 17,5 a 1932. sa 22,7% (Busch-Zantner, *Albanien*, 193. (Pri tome je samo kukuruz 1931. godine učestvovao sa 26.400 tona, a 1932, sa 38.000 tona (*Glasnik Zavoda za unapređenje spol.ne trgovine*, 1934. godište, V, № 28, 612).

Uvoz nije prestao ni 1936. i 1937. godine, kada je uvezeno 19.423 tona kukuruza i 3.020 tona pšenice, odnosno 15.246 tona kukuruza i 4.371 tona pšenice (*Enciklopedie Economique des Balkans, I, Etat Economique des Pays Balkaniques*, Beograd 1938, 10).

¹²⁷) DASIP, KPO, 1932, F XII, Arb. 295, KP br. 3667 od 23. IV. 1932, izveštaj jugkonzula u Korči Šujice pov. br. 111 od 19. IV. 1932. godine.

kulturi podizanjem vrlo jednostavnih brana protiv nekih vodenih tokova", i da je „devet desetina zemlje napola napušteno”¹²⁸). Takav je bio rezultat posle utrošenih sredstava primljenih po zajmovima od 1925. i 1931. godine i sporazuma od 19. marta 1936. godine.

Ovakvo stanje poljoprivrede uticalo je da glavno zanimanje albanskog seljaka bude ekstenzivno stočarstvo. To se odmah može videti iz činjenice da je pod pašnjacima bilo 31% državne teritorije, što je oko tri puta više u odnosu na oranice i voćnjake. Ovakav odnos je bio evidentan i u albanskom izvozu u kome su živa stoka i stočarski proizvodi zauzimali najvažnije mesto. U 1937. godini vrednost izvezene žive stoke, sira, sirove kože i vune bila je 5,159.000 zlatnih franaka, dok je vrednost ratarskih i voćarskih proizvoda (pasulj, maslina, maslinovog ulja, duvana i dr.) iznela samo 1, 726.;000 zlatnih franaka¹²⁹).

Slično je bilo i u industriji. Ono što je od 1925. do 1938. godine izrađeno uglavnom su sitna preduzeća za preradu poljoprivrednih proizvoda, a i ona se mogu na prste izbrojati. To su: mlinovi u Skadru, Draču, Tirani i Korči; fabrika testa u Skadru, destilacije alkohola u Skadru, Elbasanu, Drenovu kod Korče i Krioneru kod Valone; pivara u Korči, rafinerije maslinovog ulja u Elbasanu i Valoni; preduzeća za preradu duvana u Draču, Elbasanu i Korči, kao i nekoliko malih radionica za proizvodnju štirka, sapuna, sveća, imalina i dr. Proizvodnja tekstila ostala je na nivou zanatske i domaće radinosti. Bilo je samo šest malih tekstilnih preduzeća — predionica i trikotaža, koje su radile za lokalne potrebe¹³⁰). Za preradu ruda i iskorišćavanje hidraulične snage albanskih reka nije ništa urađeno¹³¹). Udeo industrije u ukupnoj proizvodnji iznosio je 1938. godine samo 9,8 procenta¹³²). Proizvodnja najvažnijih industrijskih proizvoda po glavi stanovnika bila je najmanja u Evropi¹³³):

Električne energije	8,95% kw
Lignita	35,4% kgr.
Cementa	8,65 kgr.
Pamučnih tkanina	0,34 m.
Vunениh tkanina	0,0 m.
Šećera	0,43 kgr.
Metala	0,0 kgr.

¹²⁸) *Tajni arhivi grofa Ciana*, Zagreb 1952, 207.

¹²⁹) Stavrianos, n. d. 728.

¹³⁰) *Glasnik Zavoda za unapređenje spoljne trgovine*, Beograd 1937, god. VIII, W 45,795 c, DASIP, KPO, 1934, F XVIII, Arb. 232, privredni izveštaji-opšti, sv. II, KP br. 6100 od 29. V. 1934, izveštaj jug, poslanika u Tirani Djonovića pov. br. 706 od 22. V. 1934. godine.

¹³¹) Godine 1938. snaga instaliranih agregata za proizvodnju električne energije bila je samo 5000 kw (Skendi, n. d., 195).

¹³²) *The Worldmark Encyclopedia of the Nations*, New York, 1960, 12. Смирнова, n. n. 134 i Banović, n. d. 51 Na industriju i zanatstvo zajedno je otpadalo u 1938. godini 18,3% nacionalnog dohotka.

¹³³) Banović, n. d., 251.

Zbog takvog privrednog sklopa albanski uvoz se, pored uvoza žitarica, sastojao od industrijskih proizvoda svih vrsta. On je redovno bio veći od izvoza, tako da je Albanija redovno imala veliki spoljnotrgovinski deficit, koji je otežavao i onako teške ekonomske prilike u zemlji. Uopšte uzev, spoljna trgovina je bila jedan od pokazatelja albanske privredne zaostalosti. Računajući po jednom stanovniku, vrednost albanskog uvoza i izvoza bila je 2,5 puta manja od bugarskog, 7,5 puta od grčkog i 31 put manja od vrednosti engleskog uvoza i izvoza po stanovniku¹³⁴). Italija je koristila svoj status kreditora Albanije da se nametne kao daleko najveći kupac i liferant. Albanski izvoz i uvoz, po pojedinim zemljama, u tri poslednje godine pred drugi svetski rat vidi se iz sledeće tabele¹³⁵).

UVOZ u Albaniju (u 000 zl. fr.)

Zemlja	1936.	1937.	1938.
Italija	4.177	4.866	8.327
Čehoslovačka	1.138	1.365	899
Grčka	728	638	735
Jugoslavija	1.258	2.272	2.520
Rumunija	621	2.182	2.285
Nemačka	1.025	957	1.255
Engleska	1.408	1.000	786
SAD	805	933	1.355
Japan	1.504	1.488	799
Druge zemlje	4.114	4.641	3.707

IZVOZ iz Albanije (u 000 zl. fr.)

Italija	4.954	7.998	6.133
Grčka	794	928	1.424
Jugoslavija	144	72	66
Čehoslovačka	106	96	249
Engleska	58	69	169
SAD	1.102	861	435
Ostale zemlje	277	151	653

Treba istaći da trgovinska razmena sa Albanijom, po svom obimu, nije za Italiju predstavljala nikakav ekonomski faktor. Albanski udeo u ukupnom italijanskom uvozu i izvozu bio je sasvim beznačajan. On je 1934. iznosio 0,20% a 1937. godine 0,44% ukupnog italijanskog uvoza, i 0,85% odnosno 0,37% ukupnog izvoza u istim godinama.¹³⁶). Iz ovih podataka može se lako zaključiti da italijanska borba za albansko tržište nije bila motivisana

¹³⁴) Stavrianos, n. d., 729.

¹³⁵) Pio Bondioli, *Albania, quinta sponda d'Italia*, Roma 1939, 143. i Skendi, n. d., 226.

¹³⁶) *Encyklopédie économique des Balkans*, I, Beograd 1938, 50.

ekonomskim koristima već željom da se što više ojača albanska ekonomska zavisnost od Italije i isključi politički i ekonomski uticaj drugih sila.

Istim motivima rukovodila se Italija i prilikom borbe za dobijanje koncesija za istraživanje i eksploataciju albanskih rudnih bogatstava. Uporna borba za dobijanje tih koncesija nije bila adekvatna utvrđenim rezervama, a još manje kasnijoj eksploataciji. Mnoge koncesije koje su dobijene nisu ni korišćene. Dakle, cilj je bio da se isključe konkurenti i prisustvo drugih država na ovom za Italiju važnom stratezijskom području.

I onako slaba albanska industrija i rudarstvo bili su u rukama stranog kapitala. Udeo stranog kapitala u ukupno investiranom kapitalu u Albaniji iznosio je 1937. godine 73% a 1938. godine 77 procenata¹³⁷). Od toga je najveći deo otpadao na italijanski kapital, koji je 1938. godine iznosio 280 miliona zlatnih franaka. Ta brojka nominalno nije velika, ali je u poređenju s albanskim budžetskim prihodima ogromna, jer je bila ravna njihovom desetogodišnjem iznosu. Prema podacima koje je objavio sovjetski časopis „*Мировоје хозјасіѵо и мировоја њолийіка*“, udeo pojedinih zemalja u plasiranom kapitalu u Albaniji poslednjih godina pred drugi svetski rat je bio sledeći (u % ukupnog stranog kapitala¹³⁸):

Zemlja	1937.	1938.
Italija	67	69
Engleska i Franciska	12	9
Nemačka	7	11
SAD i druge prokookean- ske zemlje	4	5
Ostale zemlje	10	6

Do drugog svetskog rata Albanija nije imala nijednu banku s domaćim kapitalom. Albanska narodna banka, osnovana 1925. godine, koja je imala više filijala u albanskim gradovima, bila je potpuno u rukama italijanskog kapitala. Godine 1937 osnovana je Agrarna banka, koja je bila pod kontrolom italijanske Napuljske banke (Banco di Napoli). Sem toga, povremeno su poslovale Srpska banka u Skadru i filijale Atinske banke i Jugoslovenske izvozne banke, ali one nisu mogle da ugroze monopol italijanskog bankarskog kapitala.

Bilo je pokušaja da se osnuje i jedna trgovačka banka s domaćim kapitalom, ali je to sprečila Italija i tako do okupacije držala punu kontrolu na ovom području.

¹³⁷) *Мировое хозјасіѵо и мировая њолийіка*, Moskva 1940, № 7 *Конјункіѵурный бюлејіен*, 12.

¹³⁸) Isto.

Pre početka italijanske ekonomske penetracije, dominantnu ulogu su imali engleski i francuski kapital. O tome je karakteristična sledeća rečenica Jovana M. Jovanovića: „U politici prema Arbaniji treba imati na umu, da su se u Arbaniji za sada instalirali engleski i francuski kapitali, i da Italija ima svojih naročitih interesa i težnja” (*Srpski književni glasnik*, nova serija, knj. VI, br. 8, Beograd, 16. avgusta 1922, 629 c).

Mada je najveći deo italijanskog zajma od 1925. godine upotrebljen za izgradnju i opravku puteva i mostova¹³⁹), Albanija je 1938. godine imala vrlo lošu saobraćajnu mrežu. Projektovana pruga od Drača do Tirane nije izgrađena. Putevi koji su građeni imali su strategijski karakter da se od luka na obali može što pre podrediti do jugoslovenske i grčke granice. U isto vreme kopnena veza između Drača i Valone, duž morske obale, nije postojala već se moralo ići zaobilazno u velikom luku na istok, preko Berata, u oblast srednjoalbanskog podbrđa. Proizvodi koje je s područja oko reke Vojuše trebalo izvoziti morskim putem radije su upućivani preko Drača a ne preko Valone, mada je ona dvaput bliža, jer je Vojuša teško prelazna. Zato su proizvodi iz južne Albanije morali da se transportuju u severnu Albaniju morskim putem, preko Drača, jer direktnih kopnenih veza sever-jug nije bilo¹⁴⁰).

Zaostala ekonomika reflektovala se i na socijalne i kulturne prilike u zemlji. Stanovništvo je imalo veoma nizak standard života i u odnosu na balkanske prilike. Precizni statistički podaci, kao ni u ostalim oblastima, nisu postojali, ali je cenjeno da je u periodu od 1936. do 1938. godine u ishrani svakog Albanca dolazilo približno oko 2.000 kalorija dnevno. U isto vreme Jugoslavija i Mađarska su dostigle 2.700 a Grčka 2.600 kalorija po stanovniku. Ishrana je bila ne samo nedovoljna već i lošeg sasta: 80% uzetih kalorija, naročito u ravničarskim krajevima otpadalo je na kukuruz i druge žitarice¹⁴¹).

Kuće su u planinskim krajevima građene od kamena a u ravničarskim od zemlje. O unutrašnjoj opremi kuće albanskog siromašnog seljaka ne može se ni govoriti. Uslovi stanovanja u evropskom smislu postojali su samo u malobrojnim gradovima, kod trgovaca, državnih činovnika i veleposednika-begova.

U najvećem delu zemlje nije postojala tekuća pijaća voda. Nehigijenski uslovi života, slaba ishrana, nepostojanje i nepoznavanje medicinske preventive bili su uzročnici široke rasprostranjenosti takozvanih socijalnih belesti. Na prvom mestu je bila malarija, na koju je u periodu od 1927. do 1932. godine otpadalo oko 40% svih bolesnika koji su tražili lekarsku pomoć. Sledili su tuberkuloza i sifilis. Borba protiv malarije, koja je uveliko umanjivala radne sposobnosti velikog dela stanovništva u ravničarskim krajevima, nije bila efikasna. Legla malarije — Muzećeja i druge močvare pored obale — nisu bila uklonjena. Prve antimalarijske stanice osnovala je Rokfelerova fondacija 1929. godine u Tirani i Draču, a kasnije još četiri — u Elbasanu, Skadru, Beratu i Valoni. Medicinska služba uopšte bila je na vrlo niskom stupnju. Godine 1920 bilo je u celoj Albaniji 55 lekara, 32 apotekara, 7 zubnih lekara i 5 babica. Nijedne medicinske škole nije postojalo u zemlji. Uoči italijanske agresije (1938) ovaj broj medicinskog osoblja povećao se na 155 lekara, 44 zubara, 99 apotekara i 29 babica. U 1938. godini radilo je 11 bolnica, od kojih su samo tri (u Tirani, Korči i Valoni) bile dobro opremljene. U periodu od

¹³⁹) Prema izjavi Čana u Camera dei Fasci 15. aprila 1939. godine, u Albaniji je za ceo period između dva rata izgrađeno 274 km novih puteva, 1500 km obnovljeno i izgrađeno 10 srednjih i oko 1000 malih mostova (Bondioli, n. d., 162). Za pojedine pravce u kojima su građeni putevi u ovom periodu vidi Skendi, n. d. 241.

¹⁴⁰) Busch-Zantner, *Albanien*, 184.

¹⁴¹) Skendi, n. d., 256.

1927. do 1932. godine budžet Generalne direkcije za narodno zdravlje, koja je bila u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova, iznosio je između 519 i 594 hiljade zlatnih franaka godišnje¹⁴²). Istovremeno budžet Ministarstva vojske iznosio je 12, 183.000 do 15,491.000 zlatnih franaka¹⁴³). Socijalno osiguranje uopšte nije postojalo.

Prosveta i kultura u Albaniji u periodu između dva svetska rata bile su takođe na veoma niskom stupnju. Ministarstvo prosvete osnovano je na kongresu u Ljušnji 1920. godine. Ono se moralo boriti s velikim teškoćama, jer je narod mahom bio nepismen, U poslednjoj godini pre okupacije cenjeno je da je broj nepismenih iznosio 80% celokupnog stanovništva. U ovom perioda nije bilo viših škola i fakulteta u Albaniji. Studenti su odlazili u inostranstvo, mahom u Italiju, Austriju i Francusku. Školske 1936/1937. godine nalazilo se u inostranstvu 428 studenata. Osnovnih škola bilo je 1938. godine 642 sa 54.000 učenika, od kojih samo 15.778 devojčica. Srednjih škola svih vrsta bilo je 18 sa 5.677 učenika, od kojih 1.425 ženskih. Ukupan broj dece koja su pohađala nastavu iznosio je samo 36,7% celokupnog broja dece koja su navršila godine potrebne za školu¹⁴⁴).

Prema zvaničnim podacima, 1937. godine bilo je u Albaniji 719.878 muslimana (69,3% ukupnog stanovništva), 212.233 pravoslavna (20,4%) i 105.609 katolika (10,2%).

Razvoj radničkog pokreta

Radnički pokret u Albaniji do prvog svetskog rata još nije postojao. To je razumljivo kad se ima u vidu nerazvijenost industrije i feudalni karakter sela. Malobrojna radnička klasa bila je raštrkana po sitnim preduzećima koja su zapošljavala po manje od 10 radnika¹⁴⁵).

Na jačanje socijalističkih ideja i klasne svesti radnika imala je presudni uticaj pobjeda oktobarske socijalističke revolucije. Veliku impresiju na čitav albanski narod, a naročito na albanske patriote koji su se borili za očuvanje nezavisnosti svoje zemlje, ostavilo je objavljivanje tajnog londonskog ugovora od 1915. godine, kojim je bila predviđena deoba Albanije. Ovaj postupak sovjetske vlade uticao je da albanski patrioti u Sovjetskom Savezu i Lenjinu vide zaštitnika prava malih naroda i da mu se obraćaju za podršku. Kolika je bila Lenjinova popularnost vidi se i po tome što je, pod uticajem Avni Rustemija, tvorca i vođe nacionalno-revolucionarne organizacije „Baškimi”, na vest o Lenjinovoj smrti albanska Narodna skupština odala poštu petominutnim ćutanjem¹⁴⁶).

Iako su radnici bili malobrojni i politički i sindikalno neorganizovani, pod uticajem oktobarske revolucije osetno se pojačao štrajkački pokret. U januaru 1921. godine zabeležen je štrajk tipografskih radnika u Đinokastru,

¹⁴²) Isto, 261—263.

¹⁴³) AVII, 17, 27, 4, 24, izveštaj JVI u Tirani načelniku Glavnog generalštaba, potpisan, ali nedatiran.

¹⁴⁴) Skendi, n. d., 274.

¹⁴⁵) Ляля, n. n. 301.

¹⁴⁶) *Новейшая история*, čast I, 1917—1939, Moskva 1959, 350; Skendi n. d., 76.

koji su tražili skraćenje radnog dana na 12 časova. Sledeće godine štrajkovali su radnici fabrike „Taraboš” u Skadru, a 1923. radnici na terenima za istraživanje hromnih ruda kod Puke i na italijanskoj koncesiji za eksploataciju asfalta kod Selenice, u južnoj Albaniji. Ovaj poslednji štrajk bio je ujedno i najveći u ranom posleratnom periodu¹⁴⁷).

U ovo vreme pojavile su se ideje o stvaranju sindikalnih organizacija i socijalističke partije Albanije. Međutim, one su bile preuranjene za albansku sredinu i nisu mogle biti realizovane¹⁴⁸).

Prvo radničko društvo, pod imenom „Radnički savez”, formirano je u Korči 1923. godine. Ono je postavilo cilj da se bori za skraćenje radnog dana, obezbeđenje nedeljnog dana odmora i drugo¹⁴⁹).

Do jačeg i slobodnijeg prodiranja marksističke ideologije došlo je za vreme kratkotrajne vlade Fan Nolija 1924. godine. Posle obaranja ove vlade jedan deo njegovih saradnika emigrirao je u velike evropske centre — u Beč, Pariz i Moskvu. U Moskvu je došla jedna grupa emigranata među kojima i Ali Kelmendi, jedan od najpoznatijih i najzaslužnijih organizatora naprednog pokreta u Albaniji. Od ovih ljudi u Moskvi je formirana grupa albanskih komunista¹⁵⁰).

Od nacionalno-revolucionarnih elemenata Fan Nolijeva partija je osnovala u Beču Komiteti nacional-revolucionar (Nacionalno-revolucionarni komitet) poznat kao „Konare”. Komitet je 1928. godine bio reorganizovan i dobio naziv „Clirimi nacional” (Nacionalno oslobođenje). Njegovo glasilo bio je list „Lirija Kombëtare” (Narodna sloboda). „Clirimi nacional” je povezan s Balkanskom konferencijom, a preko nje i s Kominternom¹⁵¹).

Posle uvođenja Zoguove diktature, radnički pokret, iako u teškim uslovima, i dalje se razvijao. Nezadovoljstvo među radnicima raslo je naročito za vreme ekonomske krize, kada je skoro polovina radnika bila bez stalnog zaposlenja, a zatvorila se i mogućnost dobijanja posla u drugim balkanskim i evropskim zemljama. U toku 1930. godine u zemlju se vraćaju komunisti iz SSSR, među kojima i Ali Kelmendi. Ni ovoga puta nije mogla biti formirana jedna jedinstvena komunistička partija, već su formirane samo pojedine grupe. Prva i najznačajnija bila je komunistička grupa u Korči, osnovana 1931. godine. U njoj se odrazio delotvoran rad Ali Kelmendija. Druga značajna grupa bila je grupa „Skadar”, formirana 1938. godine¹⁵²).

Komunističke grupe u Albaniji vodile su sektašku politiku i radile u „dvostruko konspirativnim” uslovima, jer su delovale tajno ne samo u odnosu na vlasti već i u odnosu jedne prema drugoj. Veze s radničkim i seljačkim masama nisu bile uspostavljene. Sem organizacione nepovezanosti, među grupama su postojala ozbiljna ideološka razmimoilaženja, pa i međusobna borba.

¹⁴⁷) Ляля, п. п. 302.

¹⁴⁸) Isto, 303.

¹⁴⁹) Isto, 302.

¹⁵⁰) Skendi, n. d. 77.

¹⁵¹) Skendi piše da su albanski emigranti koje je podržavala Kominternu pokušali 1929. godine da osnuju u Albaniji ilegalnu Komunističku partiju, ali bez uspeha.

¹⁵²) *Новейшая история*, čast, I, 1917—1939, 358.

Na takav rad imali su uticaja razni sumnjivi elementi, kao Lazar-Zaja Fundo i grčki arheotrockisti, s kojima je održavana veza¹⁵³).

Najbolje orijentisana bila je grupa „Korča”. Ona je nastojala da svtovi kontakte sa širim radničkim slojevima i da ih organizuje za zajedničku borbu protiv Zoguove diktature i klasne eksploatacije. Takav program omogućio je ovoj grupi da pokrene neke legalne vidove borbe. Značajna su bila nastoja da se formira neka vrsta sindikalnih organizacija. Tako je 1933. godine, pod uticajem grupe „Korča”, osnovano u Korči radničko društvo „Puna” („Rad”), u kome se osećao uticaj ove grupe¹⁵⁴).

U periodu od 1934. do 1936. godine organizovano je niz štrajkova i demonstracija pod devizom pokreta „Za hleb”. Ovaj pokret bio je podstaknut teškim materijalnim položajem radnih masa. Iako su demonstranti u prvom redu zahtevali rad i hleb, ove demonstracije imale su i politički karakter. Jugoslovenski vojni izaslanik u Tirani izveštavao je o tome sledeće: „Narod koji je u strahovitoj ekonomskoj i finansijskoj krizi, smatra da je glavno zlo za ovakvo stanje dosadašnja politika kralja Zogua, u čemu ima potpuno pravo.. Od ogromnih suma novca, koje su Italijani uložili u Arbaniji, narod nije video nikakvu korist. U takvim prilikama pored velikog nezadovoljstva, arbanskih nacionalista protiv režima, rađa se i jak komunistički pokret, a naročito kod omladine”¹⁵⁵).

Značajno je pomenuti da se, prema obaveštenjima koja je jugoslovenski Glavni generalštab dobio od svoje službe u Albaniji, postojala i jedna komunistička grupa u albanskoj vojsci. Prema tim podacima, najaktivniji u propagiranju konmunističkih ideja i rasturanju propagandnog materijala u vojsci bili su članovi komiteta „Clirimi nacional”. Generalštab, štaviše, tvrdi da u vojsci „postoji najkompaktnija komunistička grupa”. „Ovu organizaciju. sačinjavaju artileriski oficiri, kursisti bivše Kraljevske škole. Njihov štetan rad se prostirao do najvažnijih vojničkih klasa. U organizaciju je okupljeno oko 60 članova. Za sada nemaju uprave već čekaju da se vođ sam pojavi Njihova aktivnost se prostire i na rasturanju brošura preko poznatih im ljudi”¹⁵⁶).

Početak 1936. godine (11. februara) izbio je štrajk albanskih radnika na italijanskoj koncesiji za istraživanje i eksploataciju nafte kod Kučove, u dolini reke Delovi. Razlozi za štrajk bile su niske nadnice i nehigijenski uslovi smeštaja radnika. Štrajk je ugušen na taj način što je albanski ministar unutrašnjih poslova Ethem Toto, koji je lično došao u Kučovu, naredio da se oko 150 radnika protera delom u Berat i Fijeri a delom u Valonu¹⁵⁷).

Najveće demonstracije u proleće 1936. godine održane su u Korči. Glavna parola demonstirana bila je: „Dajte nam rada i hleba”. Kako mesna

¹⁵³) Dedijer, V. *Jugoslovensko-albanski odnosi (1939—1948)* Beograd 1949, 10. *Новейшая история*, čast I, 359.

¹⁵⁴) *Новейшая история*, čast I, 3 59.

¹⁵⁵) AVII, 17, 27, 3, 29, izveštaj JVI načelniku Glavnog generalštaba pov. br. 185 od 5. juna 1936.

¹⁵⁶) AVII, 17, 24, 1, 3, Bilten Glavnog generalštaba o vojnopolićkom stanju u svetu 1937.

¹⁵⁷) DASIP, LP, 1936, I/14, pov. br. 547 od 20. IV. 1936, mesećni polićki izveštj Ministarstva inostranih poslova za februar 1936. godine, MIP, pov. br. 7273 od 26. III. 1936

policija nije bila u stanju da rasturi demonstrante, vlada je bila prinuđena da za „uspostavljanje reda” hitno uputi 60 policajaca iz Tirane. Kroz dva meseca, 5. juna 1936. godine, izbile su demonstracije učenika Učiteljske škole i Gimnazije u Elbasanu, koje su imale antiitalijanski karakter. One su usledile kao odgovor na zahteve italijanskih fašističkih studenata iz Milana i Torina da Italija anektira Albaniju¹⁵⁸).

Aktivnost komunističkih grupa, radnički štrajkovi i demonstracije omladine, kombinovani s akcijama antizogističke emigracije, uticali su na slabljenje Zoguovog režima. Da bi suzbio revolucionarne pokrete i ojačao svoj položaj, Zogu je, na jednoj strani, pojačao svoju gardu od 200 na 700 vojnika, uglavnom poreklom Maćana, i formirao pomoćna policijska odeljenja¹⁵⁹), a na drugoj strani doneo zakon kojim se zabranjuju komunistička propaganda, sve radničke organizacije i progresivni organi štampe¹⁶⁰).

Težak materijalni položaj radničkih i seljačkih masa, nenarodna politika Zoguovog režima i prepuštanje zemlje italijanskoj kontroli, koja je izazivala revolt u svim patriotskim krugovima, stvarali su pogodne objektivne uslove za rad komunističkih grupa. Ovi uslovi, međutim, nisu iskorišćeni zbog subjektivnih slabosti komunističkog pokreta. Tako se dogodilo da ni prilikom italijanskog napada, u aprilu 1939. godine, komunističke grupe nisu zauzele odlučan stav za pružanje otpora, što je kritikovano u referatu na osnivačkoj konferenciji KP Albanije u novembru 1941. godine¹⁶¹).

¹⁵⁸) AVII, 17, 27, 3, 29, izveštaj JVI načelniku Glavnog generalštaba pov. br. 185, od 5. juna 1936.

¹⁵⁹) Као прим. 151.

¹⁶⁰) *Новейшая история*, čast I, 358.

¹⁶¹) Dedijer, n. d., 10 i 49.